

Ένα γυροσκόπιο ερευνών για την επιχειρηματικότητα

Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης*

Περίληψη

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες αυξήθηκε κατακόρυφα το ενδιαφέρον για την επιχειρηματικότητα από τον ακαδημαϊκό κόσμο, τον πολιτικό, αλλά και το ευρύ κοινό. Οι κατηγοριοποιήσεις όμως των ερευνών που έχουν γίνει από διάφορους ειδικούς δεν αποδίδουν τη σφαιρική προσπάθεια να αναπτυχθεί ένας ευδιάκριτος και συμπαγής μεθοδολογικά κλάδος «επιχειρηματικότητας». Γι' αυτό και στο παρόν άρθρο επιχειρείται μια παρουσίαση (αν και όχι εξαντλητική) των διαφόρων ερευνητικών τάσεων, μεθόδων, στόχων και αιτιών, που τα τελευταία χρόνια καλύπτουν πλουραλιστικά το φαινόμενο αυτό και ειδικότερα τις αιτίες και επιδράσεις του. Υιοθετώντας γυροσκοπική προσέγγιση εξετάζονται οι σχετικές μελέτες ως προς τους παράγοντες διαμόρφωσης της επιχειρηματικότητας, την ατομική της διαμόρφωση, τις ποικίλες επιχειρηματικές δράσεις, και τις σημαντικές της επιδράσεις.

Εισαγωγή

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες αυξήθηκε σχεδόν κατακόρυφα το ενδιαφέρον για την επιχειρηματικότητα από τον ακαδημαϊκό κόσμο, τον πολιτικό, αλλά και το ευρύ κοινό. Πιο συγκεκριμένα, πολλαπλασιάστηκαν ταχύτατα τα ακαδημαϊκά προγράμματα που συμπεριλαμβάνουν το μάθημα της επιχειρηματικότητας (περίπου 800 στις ΗΠΑ) κυρίως σε μεταπτυχιακό επίπεδο, αυξήθηκαν τα ει-

* Ο Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

δικά περιοδικά (άνω των 12) που περιλαμβάνουν έρευνες γι' αυτό το φαινόμενο, οι ακαδημαϊκές σχετικές θέσεις (250 στις ΗΠΑ, 16 στον Καναδά, και 100 περίπου στην Ευρώπη) όπως και τα σχετικά ετήσια συνέδρια (περίπου 20 ετησίως) (Hisrich, Drnovsek, 2002, σελ. 173-174). Επίσης, επεκτάθηκαν οι κλάδοι των κοινωνικών επιστημών που στις αναλύσεις τους συμπεριλαμβάνουν και εξετάζουν το φαινόμενο της επιχειρηματικότητας, όπως π.χ. η κοινωνιολογία, η δημογραφία, κ.ά. Πέραν αυτών, η οικονομική πολιτική πολλών κρατών στράφηκε τα τελευταία χρόνια στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας διαμέσου φορολογικών απαλλαγών, ανάπτυξη σχετικής υποδομής, παροχή σχετικής εκπαίδευσης, κ.ά. Το ευρύ κοινό άρχισε να ενδιαφέρεται πολύ για την επιχειρηματικότητα και αυτό καθίσταται φανερό από τις σχετικές αναφορές, αναλύσεις και συζητήσεις στα ΜΜΕ.

Ο ουσιαστικός λόγος γι' αυτή την αναβίωση του ενδιαφέροντος για την επιχειρηματικότητα και τη σημασία της μικρομεσαίας επιχείρησης άρχισε τα τέλη της δεκαετίας του 1970 όπου έγιναν φανερά ορισμένα μειονεκτήματα λειτουργίας και συνεπειών της μεγάλης επιχείρησης. Την περίοδο αυτή που για πολλούς θεωρείται η εκκίνηση μιας νέας φάσης τεχνολογικής επανάστασης (π.χ. Jensen, 1993), η μεγάλη ανάπτυξη τομέων, όπως οι μικροϋπολογιστές, η βιοτεχνολογία, κ.ά. προκλήθηκε κυρίως από την καινοτομική δράση μικρομεσαίων επιχειρήσεων όπου ο ρόλος του ατόμου επιχειρηματία ήταν καταλυτικός (βλ. Acs, Audretsch, 1987· Zoltan, Audretsch, 1989). Η ταχεία επέκταση της επιχειρηματικότητας στις ΗΠΑ και την Ευρώπη συνεχίσθηκε πιο έντονα τα τελευταία χρόνια σε όρους απασχόλησης, συμμετοχής στο ΑΕΠ κ.λπ. (βλ. για επιβεβαιωτικές μετρήσεις αυτών, Loveman, Sengenberger, 1991· Acs, Carlsson, Karlsson, 1999). Όχι αδικαιολόγητα λοιπόν, αρχίσαμε να μιλάμε πλέον για την εποχή της «Επιχειρηματικής Οικονομίας» (entrepreneurial economy) (Carree, Thurik, 2005).

Το νέο ερευνητικό πεδίο της επιχειρηματικότητας έχει μια θελκτική μαγεία και ένα κόστος. Είναι ένα «ανοικτό» πολύπλευρο ερευνητικό πεδίο που διάγει τη βρεφική του ηλικία όπου όλα επιτρέπονται. Δεν έχουν ακόμη τεθεί ερευνητικά όρια, δηλαδή μεθοδολογίες, διαχωρισμοί ερευνητικών πεδίων κ.λπ. και κυριαρχεί η ελευθερία της πλουραλιστικής προσέγγισης. Αυτό είναι θελκτικό για τον ερευνητή, αφού αφήνεται ελεύθερος να ακολουθήσει τα ενδιαφέροντά του και τον τρόπο έρευνας που επιθυμεί. Ταυτόχρονα όμως, συνεπάγεται και ένα κόστος για τους ερευνητές και σπουδαστές: είναι τόσο διαφορετικές οι σχετικές θεωρητικές και

εμπειρικές έρευνες που δύσκολα μπορεί κάποιος να ισχυρισθεί ότι γνωρίζει υπό την ευρεία του έννοια το πεδίο αυτό. Για παράδειγμα, εάν ένας ερευνητής εξετάζει την επίδραση της επιχειρηματικότητας στην οικονομική ανάπτυξη δεν μπορεί να μην γνωρίζει ή να μην λάβει υπόψη του το κοινωνικό υπόβαθρο που την επηρεάζει, κ.ο.κ. Αυτή η αδυναμία οφείλεται κυρίως στο ότι η επιχειρηματικότητα είναι ένα πολύπλευρο ερευνητικό φαινόμενο που έχει διεπιστημονικές διαδράσεις που ξεκινούν από την οικονομία και περνούν σχεδόν από όλους τους κλάδους των ανθρωπιστικών επιστημών (Vecchio, 2003· Steyaert, Katz, 2004· Yamada, 2004). Η επιχειρηματική διαδικασία, δηλαδή, έχει πολλές διαστάσεις ως προς τις αιτίες και επιδράσεις της (Hofer, Bygrave, 1992). Όλες αυτές αποτελούν εν δυνάμει πηγές εμπειρικών ερευνών που θα ρίξουν φως στο φαινόμενο της επιχειρηματικότητας που έχει τη μορφή του χαμαιλέοντα, αφού από όποια σκοπιά εξετάζεται αυτή, διαφορετικά συμπεράσματα μπορεί να εξαχθούν.

Για τους λόγους αυτούς, θεωρείται χρήσιμη μια παρουσίαση (αν και όχι εξαντλητική) των διαφόρων ερευνητικών τάσεων, μεθόδων, στόχων και αιτιών που τα τελευταία χρόνια καλύπτουν πλουραλιστικά το φαινόμενο της επιχειρηματικότητας και ειδικότερα τις αιτίες και επιδράσεις του. Έχουν βέβαια γίνει αρκετές προσπάθειες ταξινόμησης των διαφόρων ερευνών για την επιχειρηματικότητα. Για παράδειγμα, οι Stevenson, Jarillo (1990) ταξινομούν σχετικές μελέτες για την επιχειρηματικότητα βάσει των εξής ερωτήσεων: τι συμβαίνει όταν δραστηριοποιείται ο επιχειρηματίας, γιατί δραστηριοποιείται, και πως δραστηριοποιείται. Επίσης, η εν λόγω έρευνα μπορεί να οριοθετηθεί διερευνώντας τις πηγές των επιχειρηματικών ευκαιριών και ειδικότερα τη διαδικασία της ανακάλυψης, αξιολόγησης και αξιοποίησής τους (π.χ. βλ. Alstete, 2002, σελ. 223). Παρόμοια, έχει προταθεί να επικεντρώνονται οι επιχειρηματικές έρευνες στην κατανόηση και πρόβλεψη των δυνατοτήτων επιτυχίας ή αποτυχίας τους, όπως και στους διάφορους παράγοντες που επιδρούν ευνοϊκά ή δυσμενώς σε αυτές (Bruyat, Julien, 2001). Οι επιχειρηματικές δραστηριότητες πάλι σε σχέση με τύπους επιχειρήσεων, αναπτυξιακές δυνατότητες και άλλες παραμέτρους έχουν προταθεί (Kunkel, 2001) ως τρόπος «τυπολογίας» της επιχειρηματικότητας. Ο Low (2001) πρότεινε να προσεγγίζεται η επιχειρηματική έρευνα από τις εξής πλευρές: ως θέμα προς διδασκαλία, ως ανεξάρτητο ερευνητικό αντικείμενο, και ως πεδίο συγκεκριμένου ανθρωπιστικού κλάδου. Μια άλλη βάση για την έρευνα της επιχειρηματικότητας χρησιμοποίησε ο Parker

(2003), σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να περιληφθούν και ταξινομηθούν όσο το δυνατόν περισσότερες μεταβλητές πάσης φύσεως (κοινωνικές, ψυχολογικές, οικονομικές κ.λπ.) που μπορούν εμπειρικά να ανιχνευθούν και να κατηγοριοποιηθούν.

Εκτός αυτών των ταξινομικών διακρίσεων των ερευνών της επιχειρηματικότητας, έχουν γίνει και άλλες βάσει των ρόλων και ορισμών της, όπως εμφανίσθηκαν στην εξέλιξη πρωτίτως της οικονομικής σκέψης. Οι ορισμοί όμως αυτοί για την επιχειρηματικότητα είναι τόσο πολλοί και διαφορετικοί ώστε να υπάρχει σημαντική επικάλυψη ή επανάληψη δραστηριοτήτων που μπορεί να εκτελούνται από άλλα άτομα ή από άλλες θεσμικές οντότητες (Gartner, 1990). Γι' αυτό και οι Howorth, Tempest, Coupland (2005) ταξινόμησαν πολλούς από αυτούς σύμφωνα με μεθοδολογικές προσεγγίσεις υπό τύπου παραδειγμάτων σε: κανονιστικούς ορισμούς του τύπου Schumpeter, Knight κ.λπ., σε ορισμούς ανάλογα με την εμπειρία κάποιων επιχειρηματιών, σε ορισμούς ανάλογα με το πως θεωρείται ότι πρέπει να είναι ο ρόλος του επιχειρηματία, και σε ορισμούς που ενέχουν ιδεολογία (θετική ή αρνητική) έναντι της επιχειρηματικότητας. Οι εν λόγω συγγραφείς ισχυρίζονται ότι αλληλοσυσχετίζοντας αυτές τις προσεγγίσεις ερμηνείας της επιχειρηματικότητας θα διαφανούν περισσότερες οικονομικές, κοινωνικές κ.ά. πτυχές της.

Όπως φαίνεται από τις παραπάνω ταξινομικές εργασίες, η «ολιστική» ανάλυση που ακολουθείται δείχνει και τη σύγχρονη τάση διερεύνησης του φαινομένου της επιχειρηματικότητας ως έχουσα διεπιστημονική βάση που ξεκινά από την οικονομική θεωρία και την ψυχανάλυση για να συμπεριλάβει κοινωνικές, ιστορικές και πολιτισμικές επιδράσεις¹.

Είναι φανερό ότι για πολύ καιρό ακόμη θα πραγματοποιούνται ταξινομικές παρουσιάσεις και αναλύσεις της επιχειρηματικότητας ως ένα φαινόμενο, που σε γενικές γραμμές, διερευνά και δείχνει το πώς, από ποιόν και με ποια αποτελέσματα οι επιχειρηματικές δραστηριότητες δημιουργούν νέες αξίες αγαθών και υπηρεσιών. Ακολουθώντας αυτή την κατηγοριοποίηση του εν λόγω φαινομένου, στο παρόν άρθρο επιχειρείται μια γυροσκοπική παρουσίαση των βασικών στοιχείων διαφόρων σχετικών μελετών² ως προς τα εξής θέματα που αποτελούν και τμήματά του: (i) τη γενική διαμόρφωση της επιχειρηματικότητας, (ii) την ατομική διαμόρφωση της επιχειρηματικότητας, (iii) τις επιχειρηματικές δράσεις, και (iv) τις επιχειρηματικές επιδράσεις. Οι μελέτες που λαμβάνονται υπόψη είναι κυρίως άρθρα, αφού κατά γενική ομολογία αυτά αποτε-

λούν τη «μαγιά» για τη συγγραφή σχετικών βιβλίων. Ένας άλλος περιορισμός του άρθρου είναι ότι λόγω του πλήθους των μελετών των οποίων θα πρέπει να αξιολογηθεί η συμβολή και πρωτοπορία, ώστε να συμπεριληφθούν στην ταξινόμησή μας, και του περιορισμένου χώρου που διαθέτουμε, αναγκαστικά θα πρέπει να γίνει μια επιλογή που ενέχει και το στοιχείο της υποκειμενικότητας. Ένα χαρακτηριστικό όμως που προσπαθήσαμε να έχει αυτή η επιλογή είναι: να καλύπτει όσο το δυνατόν ευρύτερα όλες τις διαστάσεις του φαινομένου της επιχειρηματικότητας που δείχνουν κάποια λειτουργική σχέση ή επίδραση. Γι' αυτό και άρθρα που έχουν καθαρά ιστορικό χαρακτήρα δεν συμπεριλαμβάνονται εκτός και εάν ικανοποιούν αυτή την επιδίωξη.

1. Γενική διαμόρφωση επιχειρηματικότητας

Οι ποικιλόμορφοι παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση της επιχειρηματικότητας στα άτομα αφορούν κυρίως την ενίσχυσή (ή αποδυνάμωσή) της. Οι επιδράσεις στη διαμόρφωση μιας επιχειρηματικής προσωπικότητας σε ευρεία τμήματα του πληθυσμού είναι οικονομικής και μη οικονομικής υφής (βλ. Καραγιάννης, 1994· Morris, Lewis, 1995). Ας δούμε πρώτα τους σχετικούς οικονομικούς παράγοντες που ενδυναμώνουν την επιχειρηματικότητα – εννοείται ότι οι αντίθετοι παράγοντες την αποδυναμώνουν.

Το σημαντικότερο ίσως πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρηματίες στην εκκίνηση της καριέρας τους είναι η διάθεση επαρκών κεφαλαίων. Έχει εξακριβωθεί στο εξωτερικό (βλ. Blanchflower, Oswald, 1998· Schauer, Hoy, 2001· Robertson, Collins, Medeira, Slater, 2003· Grilo, Irigoyen, 2005) όπως και στη χώρα μας (βλ. Χασσίδ, Καραγιάννης, 1999, σελ. 211), ότι η ανυπαρξία κεφαλαίων είναι ένα από τα σημαντικότερα εμπόδια άσκησης της επιχειρηματικότητας. Γι' αυτό και έχει παρατηρηθεί ότι όσο υψηλότερη προσωπική κεφαλαιουχική δυνατότητα (κυρίως λόγω οικογενειακής βοήθειας) διαθέτει το άτομο, τόσο ευκολότερο είναι να γίνει επιχειρηματίας, αρκεί βέβαια να προτιμά αυτή την καριέρα έναντι αυτής του εργαζομένου (Evans, Leighton, 1989· Lindh, Ohlsson, 1996· Evans, Jovanovic, 1989· Blanchflower, Oswald, 1998). Δηλαδή, με την προϋπόθεση ότι το άτομο θεωρεί ότι η καριέρα του επιχειρηματία θα του προσδώσει περισσότερη ικανοποίηση από αυτή του μισθωτού. Μια τέτοια προτίμηση, ενισχύεται, όπως

δείχνουν σχετικές εμπειρικές έρευνες (π.χ. βλ. Blanchflower, Oswald, Stutzer, 2001· Georgellis, Sessions, Tsitsianis, 2005), τις περισσότερες των περιπτώσεων από άτομα που διαθέτουν δικά τους κεφάλαια. Επιπροσθέτως, έχει παρατηρηθεί (Holtz-Akin, Joulefaian, Rosen, 1994· Anderson, Miller, 2003) ότι όσο υψηλότερη είναι η ατομική ή οικογενειακή περιουσία του επίδοξου επιχειρηματία, τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες επιτυχίας της επιχείρησής του, αφού υπερτερεί έναντι των άλλων μη προνομιούχων επιχειρηματιών όχι μόνο σε επάρκεια κεφαλαίων αλλά και στο κόστος χρήσης τους (ιδιωτικά έναντι δανειακών). Με άλλα λόγια, αυξανόμενης της ρευστότητας και διαθεσιμότητας κεφαλαίων ενός ατόμου, τόσο διευρύνονται οι πιθανότητες επιχειρηματικής του επιτυχίας. Πέραν αυτού, έχει εξακριβωθεί (βλ. Hoff, Lyon, 1995) ότι οι επιχειρηματίες που αυτοχρηματοδοτούν μεγάλο τμήμα της επένδυσής τους είναι περισσότερο «καλοδεχούμενοι» από τους δανειστές (τράπεζες). Αυτό όμως μπορεί να έχει και ως αρνητικό αποτέλεσμα μη απαραίτητες υπερεπενδύσεις που αποφέρουν μείωση αποτελεσματικότητας στο οικονομικό σύστημα.

Τα κεφαλαιουχικά πλεονεκτήματα όμως των επίδοξων επιχειρηματιών που έχουν οικογενειακή περιουσία έχει εξηγηθεί με την ανάπτυξη υποδείγματος ότι μειώνουν την κινητικότητα των ατόμων στην οικονομική κλίμακα των εισοδημάτων και επαγγελμάτων (Quadrini, 2000). Όπως λέγεται δηλαδή θυμοσοφικά, στις περισσότερες των περιπτώσεων «το χρήμα θα πάει στο χρήμα». Κάτω από αυτές τις διαπιστώσεις εξηγήθηκε από τον Gruner (2003) ότι μια αναδιανομή χορήγησης κεφαλαίων από τους λιγότερους στους περισσότερους ικανούς επιχειρηματίες, θα οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη και αύξηση της γενικής ευημερίας. Επομένως, για να μην αποστερείται επιχειρηματικών ταλέντων το οικονομικό σύστημα θα πρέπει, εάν αποδεχθούμε τη θεωρία περί δικαιοσύνης του J. Rawls, η πρόσβαση στο κεφάλαιο της οικονομίας να μην γίνεται ευκολότερη για τους κατέχοντες κεφάλαια. Η εν λόγω πρόταση δικαιολογείται και κάτω από την επιταγή του άριστου καταμερισμού της εργασίας με στόχο την αύξηση της αποδοτικότητας του οικονομικού συστήματος. Η αποδοτικότητα του συστήματος αυτού, ενισχύεται από τη δυνατότητα αγοραπωλησίας επιχειρήσεων και συνεχούς εναλλαγής σταδιοδρομίας των ατόμων, αφού υπάρχει διαρκής τεχνολογική μεταβολή και ως εκ τούτου συνεχής διαφοροποίηση ευκαιριών κέρδους (Holmes, Schmitz, 1990). Η αγοραπωλησία όμως μιας επιχείρησης, όπως έδειξαν οι Holmes, Schmitz (1990), εξαρτάται εκτός των άλλων από το πόσο

καινοτόμος είναι ο επιχειρηματίας στην προώθηση προϊόντων και κατά πόσο μπορεί να προβεί στην ίδρυση νέας επιχείρησης. Βάσει του υποδείγματος που διαμόρφωσαν, διαφαίνονται τα εξής: (α) ο πολύ καινοτόμος επιχειρηματίας με περιορισμένες δυνατότητες ίδρυσης επιχείρησης, διατηρεί την επιχείρησή του, (β) ο πολύ καινοτόμος επιχειρηματίας με πολλές δυνατότητες ίδρυσης επιχείρησης, πουλά την επιχείρησή του και αρχίζει άλλη, (γ) ο λίγο καινοτόμος επιχειρηματίας με περιορισμένες δυνατότητες ίδρυσης επιχείρησης, πουλά την επιχείρησή του και αγοράζει μια άλλη για να ξαναπροσπαθήσει επιχειρηματικά, και (δ) ο λίγο καινοτόμος επιχειρηματίας με πολλές δυνατότητες ίδρυσης επιχείρησης, κλείνει την επιχείρησή του και ξαναπροσπαθεί επιχειρηματικά ιδρύοντας μια νέα³. Γι' αυτό και εάν υπάρχουν διαφορετικές επιχειρηματικές ικανότητες μεταξύ των ατόμων, η αποτελεσματικότητα του συστήματος αυξάνεται, εάν αυτό ενισχύει τη δυνατότητα αυτών που δε διαθέτουν ατομικά κεφάλαια αλλά σχετικές ικανότητες να στραφούν στην επιχειρηματική δράση.

Έχει ακόμηδειχθεί με την ανάπτυξη υποδείγματος ότι με την μείωση της φορολογίας των επιχειρήσεων, αναμένεται να αυξηθεί η προσφορά επιχειρηματικότητας (Kanbur, 1981· Gentry, Hubbard, 2000· Gilbert, Audretsch, McDougall, 2004). Αυτό δείχνει ότι, εάν βελτιωθεί η οικονομική ελκυστικότητα της σταδιοδρομίας του επιχειρηματία έναντι αυτής του εργαζομένου, αναμένεται περισσότερα άτομα να γίνουν επιχειρηματίες (Kihlstrom, Laffont, 1983). Η ευνοϊκή φορολογική πολιτική προς τις μικρές επιχειρήσεις είναι μια στρατηγική που έχει θετικά αποτελέσματα και για την ανάπτυξή τους (Drucker, 1985, σελ. 300-301· Schauer, Hoy, 2001). Στο πνεύμα αυτό έχει καταστεί σαφές διαμέσου υποδείγματος ότι, επειδή οι επιχειρηματίες αποστρέφονται λιγότερο από τους εργαζόμενους τον κίνδυνο, εάν ελεγχθεί αυστηρά η φοροδιαφυγή θα μειωθεί και η προσφορά επιχειρηματικότητας (Pestieau, Posse, 1991).

Είναι πάντως γεγονός ότι υπάρχουν σημαντικές μεταβλητές που στρέφουν το άτομο στην επιλογή κάποιας σταδιοδρομίας. Για τον λόγο αυτό έχουν διαμορφωθεί υποδείγματα μεγιστοποίησης της χρησιμότητας των ατόμων ως προς την επιλογή σταδιοδρομίας επιχειρηματία ή μισθωτού. Οι βασικές παράμετροί τους είναι η στάση των ατόμων έναντι σημαντικών επιχειρηματικών μεταβλητών όπως η ανάληψη κινδύνων, το αναμενόμενο εισόδημα, οι ώρες απασχόλησης, οι ικανότητες, και άλλες εργασιακές προϋποθέσεις (π.χ. βλ. Bradford, Osborne, 1976· Douglas, Shepherd,

2000· Levesque, Shepherd, Douglas, 2002)⁴. Πάντως, η θέση ότι θα πρέπει να ανιχνεύεται η προδιάθεση και πρόθεση των ατόμων να ακολουθήσουν επιχειρηματική καριέρα και όχι αυτή καθαυτή η ίδρυση νέων επιχειρήσεων (το επιχειρηματικό συμβάν) εξετάστηκε εμπειρικά (Vesalainen, Pihkala, 1999· Krueger, Reily, Carsrud, 2000) με χρήσιμα συμπεράσματα. Η εκδοχή αυτής της προσφοράς επιχειρηματικότητας δείχνει εάν υπάρχει και πόσο έντονη είναι η διάσταση μεταξύ πρόθεσης και πραγματοποίησης ενός επιχειρηματικού συμβάντος (ίδρυση επιχείρησης). Εάν τα άτομα που έχουν μια τέτοια πρόθεση είναι πολύ περισσότερα από αυτά που τη θέτουν σε εφαρμογή, τότε υπάρχουν σημαντικά εμπόδια εισόδου στην επιχειρηματική σταδιοδρομία, κάτι που σημαίνει ότι απαιτείται παρέμβαση κρατικής πολιτικής (θεσμικής, οικονομικής, κ.ά). Για παράδειγμα, έχει διαπιστωθεί ότι όσο υψηλότερου κόστους είναι οι γραφειοκρατικές και άλλες διαδικασίες ίδρυσης μιας επιχείρησης, τόσο περισσότερο αποθαρρύνονται οι επίδοξοι επιχειρηματίες και στρέφονται σε άλλη σταδιοδρομία (Fonseca, Lopez-Garcia, Pissarides, 2001). Επίσης, έχει τονισθεί (McMillan, Woodruff, 2002), ότι η γραφειοκρατία, η διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων και οι μαφιόζικοι τρόποι συμβάσεων και εκπληρώσεών τους, είναι βασικοί παράγοντες που δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη ενός ανταγωνιστικού περιβάλλοντος επιχειρηματικότητας που να οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη. Πέραν αυτού, έχει διαφανεί με την ανάπτυξη σχετικού υποδείγματος (Choi, Thum, 2003), ότι η διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων αναστέλλει σημαντικά την ίδρυση νέων επιχειρήσεων με συνέπεια τη μείωση της γενικής ευημερίας.

Αυτό που επηρεάζει περισσότερο την τάση των ατόμων να στραφούν στην επιχειρηματικότητα, είναι η δημιουργία από την οικονομική πολιτική ενός καινοτόμου κλίματος διάχυσης των γνώσεων και εκπαίδευσης του ανθρωπίνου δυναμικού, το οποίο θα διανοίγει ποικιλοτρόπως έναν αναπτυξιακό δρόμο (Holtz-Eakin, 2000· Thurik, Wennekers, 2004· Grilo, Thurik, 2004). Πέραν των κεφαλαιουχικών ενισχύσεων και των φορολογικών απαλλαγών, η πολιτική του κράτους μπορεί να τονώσει την επιχειρηματικότητα και με την εκπαιδευτική πολιτική. Υποστηρίζεται, και έχει εμπειρικά επιβεβαιωθεί, ότι με τη διδασκαλία σχετικών προς την επιχειρηματικότητα μαθημάτων, ειδικότερα στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενδυναμώνεται η προσφορά της (Henderson, Robertson, 1999· Robertson, Collins, Medeira, Slater, 2003). Επιπλέον έχει πιστοποιηθεί ότι η εκπαίδευση συντελεί στην ισχυρο-

ποίηση των ικανοτήτων και αποδοτικότητα των επιχειρηματιών (π.χ. βλ. Robinson, Sexton, 1994· Dale, 2000· Jones, English, 2004· van der Sluis, van Praag, van Witteloostuijn, 2004· Ferrante, 2005) όπως και στις δυνατότητες ανάπτυξης της επιχείρησης (Mata, 1996)⁵.

Πέραν αυτών, η προσφορά της επιχειρηματικότητας, όπως από παλιά είχαν δείξει οι Shapero, Sokol (1982), ενισχύεται από την ανεργία που λειτουργεί ως κίνητρο που αναγκάζει κάποιον να ακολουθήσει αυτή τη σταδιοδρομία. Αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνεται και σήμερα σε πολλές χώρες και μάλιστα δείχνει ότι περισσότερο η ανεργία των νέων παρά αυτή των πολλά χρόνια εργαζομένων, είναι εκείνη που αυξάνει την επιχειρηματικότητα (Evans, Leighton, 1989· Audretsch, Carree, van Stel, Thurik, 2005). Επίσης, έχει παρατηρηθεί ότι οι γυναίκες και άτομα μειονοτήτων λόγω του ότι δεν απολαμβάνουν τα ίδια εργασιακά δικαιώματα με τους άλλους εργαζομένους, πολλές φορές αναγκάζονται να στραφούν στην αυτοαπασχόληση και την ίδρυση επιχείρησης (Heilman, Chen, 2003). Άτομα αναγκάζονται επίσης να λειτουργήσουν ως επιχειρηματίες, επειδή μειώνεται το κόστος ευκαιρίας τους. Δηλαδή, όταν μειώνεται η αμοιβή τους κάτω του μέσου όρου, τότε αναμένεται να αυξηθεί ο αριθμός αυτών που θα προτιμήσουν να γίνουν επιχειρηματίες (Evans, Leighton, 1989· Amit, Muller, Cockburn, 1995)⁶.

Όπως είδαμε από τα παραπάνω, οι βασικοί οικονομικοί παράγοντες που επηρεάζουν την προσφορά της επιχειρηματικότητας είναι: η επάρκεια κεφαλαίων ανάλογα με τις επιχειρηματικές ικανότητες, η όχι υψηλή φορολογία στο ξεκίνημα της επιχείρησης, η οικονομική πολιτική ως προς τις καινοτομίες, την εκπαίδευση, την εξάλειψη της γραφειοκρατίας και της διαφθοράς, και –μια αναγκαστική παράμετρος– αυτή της νεανικής αεργίας.

Ας έλθουμε τώρα να εξετάσουμε τις μη οικονομικές επιδράσεις που διαμορφώνουν το επιχειρηματικό κλίμα και οι οποίες μπορεί να διακριθούν σε οικογενειακές, κοινωνικές και πολιτισμικές.

Ός προς τις οικογενειακές, έχουν πραγματοποιηθεί πολλές έρευνες από την εποχή του David McClelland (1961) που δείχνουν ότι το οικογενειακό περιβάλλον επηρεάζει σημαντικά την προσφορά επιχειρηματικότητας όχι μόνο ψυχολογικά αλλά και με άλλους τρόπους. Εάν το οικογενειακό περιβάλλον βοηθήσει υλικά τον επίδοξο επιχειρηματία, τότε, όπως ήδη έχουμε σημειώσει, διευρύνεται η δυνατότητά του να ιδρύσει επιχείρηση. Επίσης, εάν αρκετά άτομα από το στενό συγγενικό περιβάλλον του ατόμου έχουν επιτύχει ως επιχειρηματίες, τότε το άτομο αυτό λαμβάνει ισχυρά

ερεθίσματα για να ακολουθήσει παρόμοια σταδιοδρομία (Bruno, Tyebjee, 1982, σελ. 293-297). Η επίδραση της οικογένειας στην επιχειρηματικότητα έχει διαφανεί ως σημαντική όχι μόνο για την χώρα μας (Καραγιάννης, 2004) αλλά και για άλλες ανεπτυγμένες και υπό ανάπτυξη (Cooper, Dunkelberg, 1986· Alstete, 2002· Anderson, Miller, 2003· Kilby, 2003). Αποδεχόμενοι αυτή την πραγματικότητα έχουν γίνει μελέτες που εξετάζουν εάν το άτομο που κληρονομεί την επιχείρηση έχει διαφορετικές επιχειρηματικές ικανότητες από ένα άλλο που την ιδρύει. Για παράδειγμα, έχει παρατηρηθεί (Brandstatter, 1997) ότι οι επιχειρηματίες που ίδρυσαν μόνοι την επιχείρησή τους είναι περισσότερο σταθεροί και ελεύθεροι ως χαρακτήρες από αυτούς που την κληρονόμησαν.

Οι κοινωνικές επιδράσεις στην επιχειρηματικότητα, είναι πολλές και σημαντικές (Silberman, 1956· Καραγιάννης, 1999, σελ. 129, 133). Έχει υποστηριχθεί από τους Sherero, Sokol (1982) ότι το περιβάλλον, υπό την ευρεία έννοια των οικονομικο-κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών του, επιδρά κυρίως στην προδιάθεση και πρόθεση του ατόμου για επιλογή καριέρας και στη συνέχεια εάν υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις στην ίδρυση νέων επιχειρήσεων. Επίσης, έχει γίνει αποδεκτό, ότι όσο ισχυρά και να είναι τα κίνητρα του ατόμου για να ακολουθήσει την σταδιοδρομία του επιχειρηματία, για να οδηγήσουν αυτά σε επιτυχή επιχειρηματική κατάληξη, θα πρέπει να υπάρχει το κατάλληλο κοινωνικό περιβάλλον (βλ. Alvarez, Busewitz, 2001, σελ. 267-268· Shane, Locke, Collins, 2003, σελ. 275).

Οι κοινωνικές αξίες διαμέσου της θέσπισης κινήτρων επηρεάζουν αποφασιστικά τη θέληση των ατόμων να γίνουν επιχειρηματίες. Για παράδειγμα, τα κίνητρα της ανεξαρτησίας, των επιτευγμάτων και του χρήματος είναι τα σημαντικότερα που έλκουν ένα άτομο στην επιχειρηματικότητα. Αυτή η διαπίστωση δεν ισχύει μόνο για τους Έλληνες (βλ. Χασσίδ, Καραγιάννης, 1999, σελ. 160-163) αλλά και για τους επιχειρηματίες άλλων χωρών όπως το Η.Β. (βλ. Cromie, 1987)⁷. Η επίδραση αυτών των κινήτρων είναι περισσότερο έντονη στους άνδρες από ό,τι στις γυναίκες για τις οποίες «μετράει» ο συνδυασμός επιχείρηση και ανατροφή των παιδιών. Δηλαδή, υπάρχουν και δημογραφικοί παράγοντες, όπως το φύλλο του επιχειρηματία ή η ηλικία του (π.χ. περισσότερο προτιμούν την επιχειρηματική καριέρα οι νέοι παρά οι μεσήλικες) που, όπως έχει δείχθει βάσει των στοιχείων του GEM (Grilo, Irigoyen, 2005), επιδρούν στην έλξη των ατόμων προς την επιχειρηματική καριέρα. Συγκρίνοντας τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τον επιχειρηματία από τον εργαζόμενο, ο Tucker (1988), δια-

πιστώνει ότι τα κίνητρα της ανεξαρτησίας και της επιθυμίας για επιτεύγματα είναι αυτά που διακρίνουν τον επιχειρηματία από τον εργαζόμενο, ενώ η ανάληψη κινδύνων δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποφασιστικό στοιχείο που διαφοροποιεί αυτές τις ενασχολήσεις⁸.

Για τους λόγους αυτούς, η κοινωνιολογική ανάλυση μπορεί να οδηγήσει σε διευκρίνιση των παραγόντων που ελκύουν στην επιχειρηματικότητα, όπως με σαφήνεια υποστηρίζουν ο Reynolds, (1991) και η Thornton (1999)⁹. Για παράδειγμα, μια παράμετρος που στρέφει ένα νεαρό άτομο στην επιχειρηματική σταδιοδρομία έχει διαπιστωθεί ότι είναι το κοινωνικό και φιλικό του περιβάλλον (Shapiro, 1984· Karayiannis, 1996· Busenitz, Lau, 1996). Η μίμηση σταδιοδρομίας και δράσεων είναι ένας παράγοντας που διαχύει την επιχειρηματικότητα στα άτομα και ειδικότερα στις κοινωνικές, εθνικές και κάθε άλλου είδους μειονότητες (Masurel, Nijkamp, Vindigni, 2004) με σημαντικά αποτελέσματα στην οικονομική ευημερία όχι μόνο περιφερειών αλλά και πόλεων (π.χ. βλ. Bradley, Fryar, van Riper, 2003). Γι' αυτό και εξετάστηκε (Greenfield, Strickon, 1981) η προσφορά επιχειρηματικότητας βάσει χαρακτηριστικών της εξελικτικής θεωρίας της γενετικής για να δειχθεί ότι μια νέα επιχειρηματική συμπεριφορά, θα δημιουργήσει νέους στόχους, με τους οποίους θα επιτευχθεί μια αποδοτικότερη χρήση των πόρων που με τη σειρά της, διαμέσου της μίμησης, θα μεταβάλλει τον επιχειρηματικό πληθυσμό.

Μια άλλη μεταβλητή κυρίως κοινωνικού χαρακτήρα, αν και δεν αποκλείεται η ψυχολογική της βάση, είναι ο βαθμός ατομικότητας και ανεξαρτησίας που επιθυμούν τα άτομα. Η ατομικότητα έχει εκληφθεί ως θετικό στοιχείο της επιχειρηματικότητας από πολλούς ερευνητές (π.χ. βλ. Tropman, Morningstar, 1989, σελ. 107-110· Hofstede, 1991, σελ. 51· Kirzner, 1997). Ο Hofstede (1991, σελ. 51-52), μάλιστα, διέκρινε τα εξής χαρακτηριστικά της: (α) τα άτομα επιθυμούν να έχουν στη διάθεσή τους χρόνο για τον εαυτό τους, (β) θέλουν να έχουν ελευθερία να εφαρμόσουν τις ιδέες τους σε πολλά θέματα και κυρίως στο χώρο της εργασίας τους, και (γ) εύχονται να αξιολογούνται βάσει των ατομικών τους επιτευγμάτων και όχι άλλων κριτηρίων.

Ένας άλλος κοινωνικός παράγοντας είναι η «συγχώρηση» της αποτυχίας. Όπως είναι γνωστό, υπάρχουν πολλές αιτίες επιχειρηματικής αποτυχίας (βλ. McGrath, 1999· Cressy, 1999), γι' αυτό ο μη κοινωνικός της στιγματισμός αναμένεται να αυξήσει την προσφορά επιχειρηματικότητας¹⁰.

Είναι δεδομένο ότι ο αλτρουισμός οδηγεί σε ενέργειες συμπα-

ράστασης στον αδύναμο οικονομικά και κοινωνικά άνθρωπο και με αυτό τον τρόπο αυξάνεται η γενική ευημερία. Αυτή είναι μια πρακτική οικονομικά και ηθικά αποδεκτή και προτρεπτική, η οποία λαμβάνει χώρα και με ενέργειες επιχειρηματικής δράσης. Πάρα πολλοί επιτυχημένοι επιχειρηματίες ιδρύουν φιλανθρωπικές μη κερδοσκοπικές επιχειρήσεις για να καλύψουν αδυναμίες του κράτους πρόνοιας (Thompson, Alvy, Lees, 2000). Με τη δραστηριότητά τους αυτή, όχι μόνο χρησιμοποιούν μη απασχολούμενους πόρους (κυρίως αναξιοπαθούντες ανθρώπους) αλλά και παράγουν υπηρεσίες που καλύπτουν οικονομικές ανάγκες. Έτσι βελτιώνεται η κοινωνική καταξίωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας και γίνεται περισσότερο ελκυστική στα άτομα που επιθυμούν να προοδεύσουν οικονομικά και κοινωνικά. Αυτή την πολιτική είχαν συνειδητά υιοθετήσει οι αρχαίοι Αθηναίοι για να προωθήσουν την επιχειρηματικότητα στα άτομα (βλ. Bitros, Karayiannis, 2005) και κυρίως έχει υιοθετηθεί στην εποχή μας από την κοινωνία των ΗΠΑ.

Εκτός των κοινωνικών επιδράσεων, είναι ευρέως αποδεκτό ότι η πολιτιστική κατάσταση επενεργεί έντονα όχι μόνο στον τρόπο δράσης της επιχειρηματικότητας αλλά και στην προσφορά της (Karayiannis, 1996· Morrison, 2000· Drakoroulou-Dodd, 2002)¹¹. Από την εποχή όπου ο Hofstede (1991) εξέτασε τη διαφορετικότητα στη συμπεριφορά, ενέργειες και δράσεις των διευθυντικών στελεχών πολυεθνικών επιχειρήσεων, ανάλογα με την πολιτισμική τους καταβολή, αυτή η προσέγγιση επεκτάθηκε για να συμπεριλάβει και την πολιτισμική ερμηνεία της επιχειρηματικότητας. Οι πολιτισμικοί παράγοντες που απομόνωσε και που θεωρείται ότι επιδρούν στη διαμόρφωση ευνοϊκού ή δυσμενούς, υπό την ευρεία έννοια, κλίματος για την επιχειρηματικότητα, είναι: (α) μεγάλες ή μικρές κοινωνικο-οικονομικές διακρίσεις των ατόμων με βάση την ισχύ της ιεραρχημένης δύναμης (power distance), (β) η ομαδοποιημένη συμπεριφορά των ατόμων έναντι της ατομιστικής (collectivism versus individualism), (γ) η αρσενική ή θηλυκή επιβολή στην κοινωνία (femininity versus masculinity), (δ) η μεγάλη ή μικρή αποφυγή αβεβαιότητας (uncertainty avoidance) (ibid., σελ. 14). Σε αυτά τα ανόμοια πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ο Trompenaars (1994), πρόσθεσε τα εξής: (ε) ο τρόπος με τον οποίο υλοποιούνται τα επιτεύγματα, δηλαδή με σκληρή εργασία και προσπάθεια ή λόγω καταγωγής, (achievement versus ascription), και (στ) εάν κυριαρχεί ισότητα των ατόμων έναντι των νόμων ή υπάρχουν ειδικά πρόνομια (universalism versus particularism). Τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας κατά Hofstede επιβεβαιώθη-

καν με μια μελέτη διαφόρων πολιτισμικών περιπτώσεων από τους McGarh, MacMilan, Scheinberg (1992). Επίσης, ο Tiessen (1997) κατέστησε εμφανές ότι η επιχειρηματική δράση και συμπεριφορά διαφοροποιείται ανάλογα με το εάν το περιβάλλον χαρακτηρίζεται ως ατομιστικής ή συλλογικής υφής. Λίγο αργότερα, οι Baughn, Neupert (2003) διεξήγαγαν εμπειρική έρευνα σε περισσότερες από 40 χώρες και εξακρίβωσαν ότι κάποια από τα παραπάνω πολιτισμικά στοιχεία συνδράμουν στη δημιουργία ενός ευνοϊκού ή δυσμενούς περιβάλλοντος για την επιχειρηματικότητα. Έδειξαν ότι η ύπαρξη κατάλληλου χρηματοπιστωτικού συστήματος ευνοϊκού για την ίδρυση επιχειρήσεων, αναπτύσσεται σε ατομιστικές κοινωνίες. Η γραφειοκρατία είναι μικρότερη και είναι περισσότερο ευέλικτη η αγορά εργασίας σε κοινωνίες με μικρή αποφυγή κινδύνων, ενώ ευνοϊκό για την επιχειρηματικότητα δικονομικό σύστημα έχουν περισσότερο οι ατομιστικές κοινωνίες.

Πολλές όμως από τις παραπάνω πολιτισμικές ιδιαιτερότητες μπορούν να μεταβληθούν διαμέσου ειδικής κρατικής πολιτικής, όπως για παράδειγμα έγινε στη Δανία (Dreisler, Blenker, Nielsen, 2003) και στην Ιταλία (Dubini, 1989). Ως σημαντικότερα γνωρίσματα της επιχειρηματικότητας τα οποία επιτρέπουν και διεθνείς συγκρίσεις, θεωρούνται τα εξής: (α) η τάση για καινοτομικότητα, (β) ο βαθμός εμπιστοσύνης στις ατομικές δυνάμεις (internal locus of belief), (γ) ο βαθμός ανάληψης κινδύνων, και (δ) το επίπεδο ενέργειας για επιχειρηματική δράση. Η πολιτιστική επίπτωση έχει δειχθεί ότι είναι σημαντικά θετική στα (β), (γ) και (δ) και λίγο εμφανής στο (α) (Thomas, Mueller, 2000). Επίσης, έχει διαπιστωθεί (Mueller, Thomas, 2000) ότι κοινωνίες με υψηλή την ατομικότητα και μικρή την αποφυγή κινδύνων είναι αυτές που κυρίως εμφανίζουν καινοτόμους επιχειρηματίες με εμπιστοσύνη στον εαυτό τους. Τα χαρακτηριστικά αυτά επηρεάζουν και την αποτελεσματικότητα και απόδοση της επιχείρησης όχι μόνο ως προς την οργανωτική και διοικητική της πλευρά, αλλά και ως προς τις δυναμικές της δραστηριότητες (Herron, Robinson, 1993). Σε γενικές όμως γραμμές, έχει τονισθεί (Lumpkin, Dess, 1996· Lee, Peterson, 2000) ότι μια ευνοϊκή για την επιχειρηματικότητα κουλτούρα είναι αυτή που διαθέτει μια «επιχειρηματική τάση» με τα εξής χαρακτηριστικά: αυτονομία ατόμων, ανοικτή σε καινοτομίες, αποδοχή ανάληψης κινδύνων, διορατική δραστηριότητα, ανταγωνιστικό πνεύμα. Ακόμη και η «θρησκευτική ρητορική» έχει δειχθεί ότι επηρεάζει θετικά ή αρνητικά κάποια από αυτά τα χαρακτηριστικά και κατ' επέκταση την προθυμία των ατόμων να στραφούν σε ε-

πιχειρηματικές δράσεις (Anderson, Drakopoulou-Dood, Scott, 2000). Το ότι η θρησκεία –ειδικότερα η χριστιανική– επηρέασε και επηρεάζει την επιχειρηματική δράση και συμπεριφορά των ατόμων είναι ένα θέμα που ανάγεται στην πρωτοποριακή εργασία του Max Weber στις αρχές του 20ού αιώνα και συνεχίζει να απασχολεί τους ερευνητές που επιβεβαιώνουν αυτή την επιρροή (βλ. π.χ. Shane, 1996· Miles, Munilla, Covin, 2004).

Είναι τόσο σημαντική η πολιτισμική επίδραση ώστε ακόμη και άτομα διαφορετικών εθνοτήτων, ενώ συμερίζονται όμοιες βασικές αξίες της ζωής (όπως π.χ. οι Βόρειο Αμερικανοί και οι Ισπανοί), εντούτοις, αντιμετωπίζουν πολύ διαφορετικά την επιχειρηματική σταδιοδρομία (Clarke, Aram, 1997). Εκτός αυτών, η επίδραση της κουλτούρας έχει διερευνηθεί ακόμη και ως υπόβαθρο που καθορίζει την ποιότητα και ποσότητα της επιχειρηματικότητας μεταξύ ανεπτυγμένων χωρών και αυτών που πρόσφατα κατήργησαν το κομμουνιστικό τους περιβάλλον. Κάποια από τα σημαντικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά που βρέθηκαν να διαφοροποιούν αυτούς τους δύο «κόσμους», είναι η εμπιστοσύνη του ενός προς τον άλλον στις διαπραγματεύσεις και η ύπαρξη επιχειρηματικής κουλτούρας (βλ. Karayiannis, 1993· Neace, 1999). Ένα άλλο χαρακτηριστικό που φαίνεται να διακρίνει την επιχειρηματικότητα σε αυτούς τους δύο «κόσμους» και το οποίο επιδέχεται συγκρίσεις είναι η επιθυμία των ατόμων για ελευθερία και ανεξαρτησία (Herbig, Golden, Dunphy, 1994, σελ. 38). Σε σχετική μελέτη (Χασσιδ, Καραγιάννης, 1999, σελ. 159-163) δείχθηκε ότι οι Έλληνες επιχειρηματίες ιεραρχούν ως προς τη σημασία τους διαφορετικά τα επιχειρηματικά κίνητρα, από ό,τι αυτοί των υπό μετάβαση οικονομικών και συγκεκριμένα οι Ρουμάνοι και Βούλγαροι οι οποίοι θεώρησαν ως το σημαντικότερο κίνητρο την ανεξαρτησία τους. Αυτή η διαφορετική ιεράρχηση των επιχειρηματικών κινήτρων όμως δεν είναι αποτέλεσμα της ιδιοσυγκρασίας τους, αλλά του οικονομικοπολιτικού καθεστώτος που είχαν βιώσει, αφού και σε άλλες τέτοιες χώρες, όπως η Λευκορωσία, η Μολδαβία, η Πολωνία, εξακριβώθηκε η ίδια ιεράρχηση (Smalborne, Welter, 2001).

Εκτός αυτών, η πολιτισμική επίδραση στην επιχειρηματικότητα είναι εμφανής στην περίπτωση αλλαγών των αξιών και προτιμήσεων της κοινωνίας. Για παράδειγμα, λόγω του ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού των ανεπτυγμένων κρατών έχουν πλέον αναγνωρίσει ότι η περιβαλλοντική ποιότητα της ζωής είναι μια πάρα πολύ σημαντική διάσταση, πιέζουν ως καταναλωτές για μεγαλύτερη προστασία και σεβασμό του περιβάλλοντος από τις επιχειρήσεις.

Η στάση αυτή ασκεί επίδραση στους επιχειρηματίες που όλο και περισσότερο δραστηριοποιούνται με μεγαλύτερο σεβασμό στην προστασία του περιβάλλοντος (Anderson, 1998· Albrecht, 2002).

Εκτός όμως των πολιτισμικών επιδράσεων στην επιχειρηματικότητα έχουμε και επενέργειες αντίθετης φοράς. Έχει υποστηριχθεί ότι και οι δραστηριότητες των επιχειρηματιών με τη σειρά τους επενεργούν στη διαμόρφωση του πολιτισμικού περιβάλλοντος (Etzioni, 1987· Karayiannis, 1996· Paula, 1996). Για παράδειγμα, οι μικρο-μεσαίες δυναμικές επιχειρήσεις επιδρούν στη δημιουργία ενός περισσότερο καινοτομικού οικονομικού περιβάλλοντος και στη δημιουργία μιας πιο «ανοικτής» κοινωνίας. Αντίθετα, εάν οι επιχειρήσεις είναι συντηρητικές ως προς τις μεταβολές (εκδηλώνουν υψηλή αδράνεια) και οι επιχειρηματίες χαρακτηρίζονται από σχετική ομοιομορφία χαρακτηριστικών, δεν υπάρχει δηλαδή ευρεία ποικιλία επιχειρηματικών προσωπικοτήτων, το οικονομικό περιβάλλον θα είναι λιγότερο καινοτομικό και δεκτικό αλλαγών (Minguzzi, Passaro, 2001).

2. Ατομική διαμόρφωση επιχειρηματικότητας

Οι παράγοντες που έχουν ανιχνευθεί ότι επιδρούν στη διαμόρφωση διαφόρων γνωρισμάτων της επιχειρηματικής ιδιοσυγκρασίας, είναι όχι μόνο αρκετοί σε αριθμό αλλά συνοδεύονται και από διαφορετικό βαθμό επιρροής. Μπορεί να διακριθούν δύο ειδών τέτοιου είδους παράγοντες: αυτοί που προκαλούνται από τις ενέργειες των ατόμων ή οι ενσυνείδητοι παράγοντες, και αυτοί που προέρχονται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ικανότητες που διαθέτουν τα άτομα, δηλαδή οι αυτοφυείς παράγοντες. Αν και είναι αρκετά δύσκολο να διαχωριστούν ευδιάκριτα αυτά τα δύο είδη συντελεστών με τα συνοδευτικά συστατικά τους, για λόγους ταξινομικής διάρθρωσης θα προχωρήσουμε στη σχετική τους εξέταση.

Ας δούμε τους σημαντικότερους από τους ενσυνείδητους παράγοντες που με την εμφάνιση και αξιοποίησή τους επενεργούν δραστικά τα άτομα και διαμορφώνουν μια ποιοτική προσφορά επιχειρηματικότητας.

Ο τρόπος διάχυσης των οικονομικών πληροφοριών τύπου Hayek σε μια οικονομία επηρεάζει την προσφορά της επιχειρηματικότητας και ειδικότερα του τύπου Kirzner (1973), όπου ο επιχειρηματίας δραστηριοποιείται με εγρήγορση για την αξιοποίηση κά-

θε ευκαιρίας κέρδους που διαφαίνεται¹². Έχει υποστηριχθεί (Shane, 2000· Fu-Lai Yu, 2001) ότι οι επιχειρηματίες ανακαλύπτουν ευκαιρίες κέρδους ανάλογα με τον τύπο και την επάρκεια των πληροφοριών που διαθέτουν. Αυτό σημαίνει για παράδειγμα, ότι οι επιχειρηματίες μπορεί να μην επιλέγουν μεταξύ διαφόρων τεχνολογιών, αλλά λόγω άγνοιας να επικεντρώνονται μόνο στις στοιχειώδεις. Επίσης, εάν αυτή η υπόθεση ισχύει, είναι δυνατόν να αποδοθούν πολλές ενέργειες των επιχειρηματιών στην ασύμμετρη πληροφόρηση και στην άγνοιά τους. Από εμπειρικές μελέτες που έχουν (Kaish, Gilad, 1991) γίνει, διαπιστώθηκε ότι οι επιχειρηματίες όχι μόνο δαπανούν περισσότερο χρόνο και χρήμα από τους managers για τη συγκέντρωση πληροφοριών της αγοράς, αλλά βρίσκονται και σε μεγαλύτερη εγρήγορση από αυτούς για την αξιοποίηση ευκαιριών κέρδους.

Η διερεύνηση της αγοράς από μέρους των επιχειρηματιών τούς επιτρέπει να ακολουθήσουν στρατηγικές που θα αυξάνουν τις πωλήσεις. Όπως έχει υποστηριχθεί (Cooper, Folta, Woo, 1995· Mullins, 1996· Holcombe, 2003a· Eckhardt, Shane, 2003), διαμέσου της διαδικασίας της συλλογής και επεξεργασίας πληροφοριών ο επιχειρηματίας που είναι σε θέση να αυξάνει με αυτό τον τρόπο τις γνώσεις του για τις μεταβολές που λαμβάνουν χώρα στην αγορά (μεταβολή προτιμήσεων, στιγμιαία ανισορροπία, ασύμμετρη πληροφόρηση κ.λπ.), βελτιώνει και τις πιθανότητες κερδοφορίας του – κάτι που επιβεβαιώνεται και για τους Έλληνες επιτυχημένους επιχειρηματίες (Καραγιάννης, Πουλάκος, Ζαρίφης, 2005). Δεν αρκεί βέβαια ο επιχειρηματίας να διαθέτει τις κατάλληλες ικανότητες, πληροφορίες και γνώσεις για να πραγματοποιήσει το στόχο του. Η επιτυχία του, πέραν αυτών, εξαρτάται από τη στρατηγική που θα ακολουθήσει αλλά και από τη δομή και κατάσταση που βρίσκεται ο κλάδος στον οποίο, δραστηριοποιείται (Sandberg, Hofer, 1987).

Εκτός αυτού, υποστηρίζεται (Karlsson, Johansson, 2004) ότι στη σύγχρονη οικονομία της γνώσης (knowledge economy) με την ανάπτυξη και διάχυσή της με όλες τις μορφές της σε όσο το δυνατόν περισσότερα άτομα, όχι μόνο ενθαρρύνεται η επιχειρηματικότητα αλλά και διευρύνονται οι δυνατότητες ποικιλόμορφης μεγέθυνσης των επιχειρήσεων με πολύ θετικά αποτελέσματα για την οικονομική ανάπτυξη και τη μείωση της ανεργίας. Έχει με έμφαση τονισθεί (βλ. Audretsch, Keilbach, Lehmann, 2005), ότι όσο αυξάνεται σε μια οικονομία η παραγωγή και διάχυση της γνώσης, τόσο τονώνεται και η επιχειρηματικότητα, και το αντίθετο. Στο πλαίσιο αυτό διερευνήθηκε και βρέθηκε θετική η επίπτωση του

εκπαιδευτικού επιπέδου των επιχειρηματιών στο μέγεθος της επιχείρησης που ιδρύουν και στις δυνατότητες επιβίωσης και ανάπτυξής της (Mata, 1996).

Επιπρόσθετα, έχειδειχθεί (Audretsch, Feldman, 1996· Audretsch, Lehman, 2005) ότι ο τόπος «δημιουργίας και ανάπτυξης» γνώσης, δηλαδή, η περιοχή των ιδρυμάτων που παράγουν γνώση, είναι κοιτίδα ενίσχυσης της προσφοράς καινοτομικής επιχειρηματικότητας. Γι' αυτό και μπορεί να ασκηθεί μια πολιτική ενίσχυσης της παραγωγής και ανάπτυξης της γνώσης από τα κρατικά όργανα σε κάποια Πανεπιστημιακά ή Ερευνητικά Ιδρύματα που με τη σειρά τους θα τονώσουν την καινοτομική επιχειρηματικότητα στην περιοχή τους. Με τον τρόπο αυτό επιβιώνεται η θέση του Audretsch (1995) ότι στη σύγχρονη εποχή η γνώση προϋπάρχει της δημιουργίας των επιχειρήσεων και δεν έπεται, όπως είχε υποστηρίξει ο Griliches (1979).

Ο Baumol (1990, 2003) διακρίνει την επιχειρηματικότητα όχι βάσει των δραστηριοτήτων της, αλλά βάσει των υπηρεσιών που παρέχει: στις παραγωγικές και στις επιδιώξεις προσόδων (προσοδοθηρία). Βάσει αυτού του διαχωρισμού διατείνεται (1990) ότι η οικονομική πολιτική και οι στόχοι της κεντρικής αρχής κατευθύνουν ανάλογα την επιχειρηματικότητα. Εάν η οικονομική πολιτική στηρίζει την παραγωγική ανάπτυξη, τότε ενδυναμώνεται ο ρόλος του παραγωγικού επιχειρηματία. Όταν η κεντρική αρχή με την πολιτική της επιδιώκει τη συγκέντρωση προσόδων και όχι την ανάπτυξη, τότε ευδοκιμεί ο προσοδοδιούχος επιχειρηματίας. Στο ίδιο σκεπτικό στηρίζεται και η θέση των Audretsch, Thurik (2000), Storey (2000) που υποστηρίζουν ότι σε χώρες που η οικονομική τους πολιτική τα τελευταία χρόνια του 20ού αιώνα απομακρύνθηκε από την πολιτική ελέγχου και ενίσχυσης της μεγάλης επιχείρησης (managed economy) και στράφηκε στην ενδυνάμωση του ρόλου των μικρομεσαίων επιχειρηματικών επιχειρήσεων (entrepreneurial economy), αυτές και παρουσιάζουν μεγαλύτερη ανάπτυξη και μικρότερο ποσοστό ανεργίας. Γι' αυτό και οι διάφορες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν υιοθετήσει σημαντικές πολιτικές ενδυνάμωσης και ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας (De, 2000). Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι όλες έχουν θετική επίδραση στην ανάπτυξή της. Για παράδειγμα, οι κεφαλαιουχικές επιδοτήσεις με στόχο την αύξηση της επιχειρηματικότητας είναι περισσότερο αποτελεσματικές για το σύνολο της οικονομίας, όταν κατευθύνονται σε ικανούς επιχειρηματίες με σημαντικές επιχειρηματικές ιδέες που όμως δε διαθέτουν τα απαραίτητα κεφάλαια (Li, 2002).

Εκτός αυτών των εξωγενών παραγόντων υπάρχουν και οι αυτοφυείς που αφορούν κυρίως τα αυθύπαρκτα ατομικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν τους επιχειρηματίες μεταξύ τους αλλά και από τους εργαζόμενους. Ας δούμε κάποια από αυτά που έχει αποδειχθεί ότι αποτελούν ερμηνευτικούς συντελεστές όχι μόνο των τρόπων επιχειρηματικής δράσης αλλά και του βαθμού επιτυχίας τους. Δηλαδή, θα εξετάσουμε αρχικά τους παράγοντες αυτούς που διαχωρίζουν τους επιχειρηματίες μεταξύ τους.

Μολονότι δεν είναι εύκολη η διαπίστωση ότι ορισμένα επιχειρηματικά χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα η θέληση για επιτεύγματα, η ικανότητα διάγνωσης ευκαιριών, η αυτο-εμπιστοσύνη, η κοινωνικότητα, η προσοχή κ.ά. αντικατοπτρίζουν και το βαθμό επιτυχίας της επιχειρηματικής προσπάθειας (Brockhaus, Horowitz, 1986· Markman, Baron, 2003· Thompson, 2004), η σχετική έρευνα διαμέσου ερωτηματολογίων έχει αποδώσει κάποιους καρπούς (Glancey, Greig, Pettigrew, 1998· Deamer, Earle, 2004). Έχει υποστηριχθεί ότι η φιλοδοξία και η προδιάθεση του επιχειρηματία που αποσκοπεί στην επιτυχία της προσπάθειάς του είναι παράγοντες που συντελούν στην ανάπτυξη της επιχείρησης. Οι επιτυχημένοι επιχειρηματίες είναι εκείνοι που σκέπτονται περισσότερο το επιχειρηματικό τους παρόν και μέλλον από ό,τι το παρελθόν (Bird, 1988)¹³. Διαπιστώθηκε, ότι η ισχυρή αυτοπεποίθηση που διαθέτει ο επιχειρηματίας, μολονότι πολλές φορές τον οδηγεί να υπερεκτιμά τις πληροφορίες του, σε γενικές γραμμές, συντελεί στην επιτυχημένη σταδιοδρομία (Bernardo, Welch, 2001). Επιπρόσθετα, οι επιχειρηματίες που έχουν μεγάλο βαθμό εμπιστοσύνης στις δικές τους δυνάμεις, μπορούν και διαμορφώνουν μια κατάλληλη στρατηγική για την επιβίωση και μεγέθυνση της επιχείρησής τους (Gray, 1999). Πέραν αυτών, η ένταση που επιδεικνύει ο επιχειρηματίας στην προσπάθειά του, όπως και οι αρχηγικές του ικανότητες να εμπνέει τους εργαζομένους του, ενδυναμώνουν την αναπτυξιακή πορεία της επιχείρησης (Silver, Auster, 1969· Witt, 1998). Ακόμη και οι προσωπικές αρχές και τα πιστεύω του επιχειρηματία για την εργασία και την ανταμοιβή της, επηρεάζουν τις στρατηγικές που ακολουθεί για τη διοίκηση και ανάπτυξη της επιχείρησής του (Pham, Butler, 2003). Η πραότητά του, όπως και η ταπεινοφροσύνη που επιδεικνύει στον εργασιακό του χώρο, έχει παρατηρηθεί ότι διευρύνει την πιθανότητα επιτυχίας της επιχειρηματικής του προσπάθειας (Toftoy, Jabbour, 2004).

Με άλλα λόγια, ο επιχειρηματίας που καλλιεργεί μια αναπτυξιακή στρατηγική για την επιχείρησή του είναι αυτός που συν-

δυάζει τα στοιχεία του κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος της επιχείρησής του, με τους πόρους που διαθέτει, και τις προσωπικές του αξίες (environment-resources-values strategy) (Thompson, 1999· Kisfalvi, 2002)¹⁴. Στο πλαίσιο αυτής της υπόθεσης εργασίας ήδη είχαν γίνει προ πολλού προσπάθειες «τυπολογίας» της επιχειρηματικότητας. Η προσέγγιση αυτή ανάγεται στα μέσα του προηγούμενου αιώνα, όπου ορισμένοι, όπως ο Aitken (1963), προσπάθησαν να ταξινομήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επιχειρηματιών ανάλογα με τον κλάδο δραστηριοποίησής τους. Πρόσφατα, οι Woo, Cooper, Dunkelberg (1991) επεξήγησαν ότι άλλα χαρακτηριστικά διαθέτουν οι επιχειρηματίες που στρέφονται στην βιομηχανική παραγωγή και άλλα οι «ευκαιριακοί» (opportunists) που επιδιώκουν οπουδήποτε να αξιοποιήσουν ευκαιρίες κέρδους. Στο ερευνητικό αυτό πλαίσιο, έχει υποστηριχθεί ότι οι καινοτόμοι επιχειρηματίες ανάλογα με την προηγούμενη εργασία ή εκπαιδευτική τους εμπειρία διακρίνονται σε ερευνητές, παραγωγούς, χρήστες τεχνολογίας και ευκαιριακούς (Jones-Evans, 1995). Έχει επίσης πιστοποιηθεί (Cooper, Dunkelberg, 1986· Birley, 1987· Χασσιδ, Καραγιάννης, 1999, σελ. 187-194), ότι οι επιχειρηματίες που προηγουμένως εργάζονταν σε μικρές επιχειρήσεις συνήθως ιδρύουν τη δική τους σε παρόμοια ανταγωνιστική διαδικασία, ενώ αυτοί που εργάζονταν σε πολύ μεγάλες επιχειρήσεις δημιουργούν κάποια που δεν έχει μεγάλη σχέση με την προηγούμενη εργασία τους. Δηλαδή, η εμπειρία του επιχειρηματία στη διοίκηση μεγάλων επιχειρήσεων, μάλλον δεν τον οδηγεί στη δημιουργία νέας καινοτόμου επιχείρησης ως προς τη δημιουργία νέων προϊόντων και διοικητικών πρακτικών (Roper, 1998).

Όσον αφορά τα συστατικά στοιχεία που διαφοροποιούν τον επιχειρηματία από τα άλλα άτομα (εργαζόμενους και διευθυντικά στελέχη μεγάλων επιχειρήσεων), έχουμε τις εξής θέσεις και διαπιστώσεις. Κατ' αρχάς έχει υποστηριχθεί και εξακριβωθεί ότι υπάρχει διαφοροποίηση ως προς τις ικανότητες, προτιμήσεις και άλλα χαρακτηριστικά στοιχεία μεταξύ των επιχειρηματιών και των άλλων ατόμων. Πιο συγκεκριμένα, ο Lucas (1978) ανέπτυξε ένα υπόδειγμα όπου ο επιχειρηματίας ως ξεχωριστός παραγωγικός συντελεστής επιδρά στην ανάπτυξη των επιχειρήσεων, εάν διαθέτει κάποια θετικά ως προς αυτό χαρακτηριστικά. Άτομα με επιχειρηματικό ταλέντο είναι αυτά που θα στραφούν στην ίδρυση των επιχειρήσεων και με τις ικανότητές τους θα επιτύχουν την κερδοφορία και ανάπτυξή τους¹⁵. Με παρόμοιο υπόδειγμα οι Calvo, Wellisz (1980) έδειξαν ότι άτομα με καινοτομική ικανότητα και τε-

χνολογικές γνώσεις έλκονται περισσότερο από ό,τι τα άλλα στην ίδρυση επιχειρήσεων. Επίσης, οι Laussel, Le Breton (1995) κατέστησαν εμφανές κάτω από την υπόθεση της ασύμμετρης πληροφόρησης, ότι οι πιο ενημερωμένοι εργαζόμενοι θα στραφούν στην επιχειρηματική σταδιοδρομία. Οι Begley, Boyd (1987) διερευνώντας τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά του ιδρυτή επιχειρηματία και του διευθυντή μιας επιχείρησης (manager), διαπιστώνουν ότι ο πρώτος έχει υψηλότερη επιθυμία για δημιουργία, αναλαμβάνει υψηλότερους κινδύνους και δείχνει μεγαλύτερη αντοχή στις δυσκολίες, από ό,τι ο δεύτερος. Έχει αποδειχθεί και με τεχνικές ψυχολογικής ανάλυσης (βλ. Stewart, Roth, 2001), ότι οι επιχειρηματίες είναι περισσότερο πρόθυμοι από τους managers να αναλαμβάνουν τους κινδύνους της επιχείρησης. Στο ίδιο ερευνητικό πνεύμα, οι Envic, Langford (2000), διερευνώντας πέντε παράγοντες που ξεχωρίζουν την προσωπικότητα του επιχειρηματία από αυτή του manager, διαπιστώνουν ότι οι επιχειρηματίες είναι πιο ευπροσάρμοστοι και ανοικτοί στις νέες ιδέες και μεταβολές, ενώ οι managers είναι πιο συνειδητοί, κοινωνικοί και συγκαταβατικοί. Παρόμοια, οι Stewart, Watson, Carland, Carland (1999) διερευνώντας ένα δείγμα 700 περίπου μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων, συμπέραναν ότι οι στόχοι και οι στρατηγικές που ακολουθούν τα διάφορα άτομα τους διακρίνουν σε αυτοαπασχολούμενους, επιχειρηματίες και managers. Έχει υποστηριχθεί από τους Carland, Hoy, Boulton, Carland (1984), ότι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί τον επιχειρηματία από τον ιδιοαπασχολούμενο είναι η μεγαλύτερη ένταση προσπάθειας και επιθυμίας για ανάπτυξη της επιχείρησης που επιδεικνύει ο πρώτος. Βάσει των ατομικών χαρακτηριστικών οι Carter, Gartner, Shave, Gatewood (2003), εξετάζουν έξι από αυτά που μπορεί να διαφοροποιούν τις ικανότητες και επιδιώξεις των επιχειρηματιών από τα άλλα άτομα. Πιστοποιούν σημαντικές διαφορές ως προς την αυτοπραγμάτωσή τους, το εισόδημα, την καινοτομικότητα και την ανεξαρτησία. Επίσης, διαπιστώνουν ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις και μεταξύ των επίδοξων ανδρών και γυναικών επιχειρηματιών, όπου οι άνδρες είναι περισσότερο καινοτόμοι και επιδιώκουν το υψηλό εισόδημα έναντι των γυναικών οι οποίες επιδιώκουν αναγνώριση και ανεξαρτησία (βλ. και Brandstatter, 1997)¹⁷.

Η διαφοροποίηση των χαρακτηριστικών των επιχειρηματιών από τους εργαζόμενους ως στοιχείο που τους βοηθά στην ίδρυση και ανάπτυξη επιχειρήσεων και δικαιολογεί την αμοιβή τους (το κέρδος), υιοθετήθηκε από τους Kihlstrom, Laffont (1979). Σε σχε-

τικό τους υπόδειγμα ακολούθησαν την θεωρία του Knight και θεώρησαν ότι η ανάληψη κινδύνων είναι το αποφασιστικό χαρακτηριστικό που διακρίνει τους επιχειρηματίες από τους εργαζόμενους. Βάσει αυτού του χαρακτηριστικού τους οδηγούνται στην ίδρυση και ανάπτυξη επιχειρήσεων. Σχετικά με τη μεταβλητή των ατομικών ικανοτήτων, έχει υποστηριχθεί ότι άτομα με πολλές ή λίγες σημαντικές ικανότητες, λόγω του ότι δεν ανταμείβονται με ικανοποιητικό μισθό, στρέφονται περισσότερο από τα άτομα μέσης ικανότητας στην αυτοαπασχόληση και στην ίδρυση δικής τους επιχείρησης (Velanuri, Venkataraman, 2005)¹⁸.

Πέρα από αυτά τα στοιχεία, υπάρχει διαφοροποίηση ηθικής και κοινωνικής στάσης. Κάτι τέτοιο έχει διαπιστωθεί σε σχέση με την ηθική στάση των επιχειρηματιών, έναντι σημαντικών αποφάσεων που ενέχουν υποκειμενικότητα και επιλεκτικές διαδικασίες δράσης. Σε σχετικές εμπειρικές μελέτες που έχουν γίνει για να εξετασθεί, εάν η ηθική στάση των επιχειρηματιών διαφέρει από των άλλων ατόμων, έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχουν διαφορές ως προς τα εξής: (α) στο είδος των ηθικών διλημμάτων που αντιμετωπίζουν, (β) στην αξιολόγηση αυτών των διλημμάτων και την αντιμετώπισή τους, και (γ) στον τρόπο που διαχρονικά εξελίσσεται η ηθική τους διαπαιδαγώγηση-μάθηση (Solymossy, Masters, 2002· Hanaffey, 2003). Για παράδειγμα, ο επιχειρηματίας αξιολογώντας την αποδοτικότητα ενός υπαλλήλου του θα θέσει ηθικά διλήμματα που δεν θέτουν στον ίδιο βαθμό τα άλλα άτομα και σε πολλές περιπτώσεις δραστηριοποιείται περισσότερο ηθικά από ό,τι τα διευθυντικά στελέχη (Teal, Carroll, 1999). Δηλαδή, στην αξιολόγησή του θα σταθμίσει σε σημαντικότερο βαθμό ένα χαρακτηριστικό της προσωπικότητας του υπαλλήλου, π.χ. τιμότητα, έναντι κάποιου άλλου, π.χ. ευφυΐα. Εκτός της σύγκρισης της ηθικής των επιχειρηματιών με άλλα άτομα, έχει διεξαχθεί και εκτίμηση ηθικής των επιχειρηματιών ανάλογα με ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως φύλλο, ηλικία, θρήσκευμα κ.λπ. Πολύ μικρές όμως διαφορές ηθικής στάσης βρέθηκαν που να διαφοροποιούν τους επιχειρηματίες με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά (Medlin, Green, 2003). Αυτό δείχνει ότι η επιχειρηματική σταδιοδρομία οδηγεί τα άτομα που την ακολουθούν σε μια κάπως παρόμοια στάση έναντι ηθικών διλημμάτων.

Η επιχειρηματικότητα, ως ξεχωριστή οικονομική δραστηριότητα που ενεργεί στα πλαίσια και εντός των αρχών και κανόνων λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς δεν είναι ανήθικη (Machan, 1999). Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του επιχειρηματία (π.χ. της

δημιουργικότητας, της φαντασίας, κ.ά.) και οι σημαντικές του δραστηριότητες (π.χ. καινοτομική, ανακάλυψη ευκαιριών κέρδους κ.λπ.), δεν μπορούν να θεωρηθούν ανήθικα ή αντίθετα στις «θεϊκές εντολές» (de Soto, 1999· Sirico, 2000· Buchholz, Rosenthal, 2005). Έχει υποστηριχθεί (Wempe, 2005) ότι όχι μόνο οι διάφορες κοινωνικές και ηθικές αξίες του Δυτικού τουλάχιστον κόσμου δεν θέτουν περιοριστικές καταστάσεις για την επιχειρηματικότητα, αλλά αποτελούν πολλές φορές πηγή επιχειρηματικών ιδεών. Εάν όμως, οι επιχειρηματίες δεν συμμορφώνονται με την ηθική της κοινωνίας, τότε αποδυναμώνεται η δυνατότητα επιβίωσης και ανάπτυξης της επιχείρησής τους, συνεπώς δεν τους συμφέρει μακροχρόνια να δρουν ανήθικα (Spence, Rutherford, 2001· Daly, Mattila, 2004). Ας μη μας διαφεύγει το γεγονός ότι όσο λιγότερο ανήθικα και άδικα δραστηριοποιούνται οι επιχειρηματίες, τόσο μικρότερες είναι οι κρατικές δαπάνες ελέγχου της αγοράς (Bucar, Glas, Hisrich, 2003).

3. Επιχειρηματικές δράσεις

Οι ερευνητές και ειδικότερα οι οικονομολόγοι από την εποχή του R. Cantillon –για να μην πούμε από την εποχή του Ξενοφώντα (Karayiannis, 2003)– ανέπτυξαν διάφορες θεωρίες για τη σημαντική και αναντικατάστατη επιχειρηματική δράση και συνεισφορά¹⁹. Παρά την πληθώρα των «ορισμών» επιχειρηματικότητας δεν κατέστη δυνατόν να αναπτυχθεί εντός του νεοκλασικού υποδείγματος μια αποδεκτή θεωρία επιχειρηματικότητας με την ακρίβεια και τις υποθέσεις που χαρακτηρίζουν αυτή τη σχολή οικονομικής σκέψης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εξαφανισθεί σε μεγάλο βαθμό ο ρόλος και οι δραστηριότητες του επιχειρηματία από τα οικονομικά εγχειρίδια διδασκαλίας (Kent, 1989· Karayiannis, 2006c). Οι σημαντικότεροι λόγοι γι' αυτή την έκλειψη είναι οι εξής: (α) η πληθώρα των επιχειρηματικών θεωριών²⁰, (β) οι πολλές και διάφορες δυναμικές επιδράσεις της επιχειρηματικότητας που δύσκολα μαθηματοποιούνται, (γ) ο διεπιστημονικός της χαρακτήρας που απαιτεί «ολιστική» μεθοδολογική προσέγγιση, (δ) οι περιοριστικές νεοκλασικές υποθέσεις²¹, και (ε) η δυσκολία απομόνωσης δυναμικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και η μαθηματική τους παρουσίαση²².

Τα τελευταία όμως χρόνια έχουν πληθύνει τα υποδείγματα και στα πλαίσια της νεοκλασικής προσέγγισης που κατά κύριο λόγο

επιχειρούν να δείξουν πώς επιδρά ένα σημαντικό χαρακτηριστικό ή δράση της επιχειρηματικότητας κυρίως στην εξέλιξη μακροοικονομικών μεγεθών. Παρά το γεγονός ότι πολλά νεοκλασικά υποδείγματα που ρητά περιλαμβάνουν ένα επιχειρηματικό χαρακτηριστικό ενέχουν όλες τις μεθοδολογικές αδυναμίες των υποδειγμάτων, μπορούν να βοηθήσουν στην κατανόηση της φοράς και ισχύος κάποιας επιρροής. Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως οδηγοί οικονομικής πολιτικής και στρατηγικής των επιχειρήσεων (Bianchi, Henrekson, 2005).

Ας δούμε τα σύγχρονα θεωρητικά και εμπειρικά σημαντικά στοιχεία και συμπεράσματα ερευνών για τις βασικότερες θεωρίες επιχειρηματικής δράσης, δηλαδή της ανάληψης κινδύνων, της καινοτομίας, της οργανωτικότητας-συντονισμού, της αξιοποίησης των ευκαιριών κέρδους και της συνθετικής επιχειρηματικότητας.

Η επιχειρηματική θεωρία της ανάληψης των κινδύνων από την αβεβαιότητα που αναπτύχθηκε από τους Cantillon-Hamilton-Hawley-Knight (Karayiannis, 1992a, 2006b) χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα ως χαρακτηριστικό και μέτρο της επιχειρηματικότητας. Ως χαρακτηριστικό έχει δείχθει ότι διαφοροποιεί τον επιχειρηματία από άλλα άτομα. Για παράδειγμα, σύμφωνα με την έρευνα των Sarasvathy, Simon, Lave (1998), οι επιχειρηματίες είναι περισσότερο πρόθυμοι από τους τραπεζίτες να αναλαμβάνουν κινδύνους και επιδεικνύουν μεγαλύτερη υπευθυνότητα στις ενέργειές τους για τη μείωσή τους. Ως μέτρο επιχειρηματικότητας οι κίνδυνοι έχουν χρησιμοποιηθεί από τον Petrakis (2004). Σε σχετικό υπόδειγμα που ανέπτυξε, θεώρησε ότι ο βαθμός της επιχειρηματικότητας σε μια οικονομία αποδεικνύεται από την ανάληψη μη-συστηματικών κινδύνων. Όσο υψηλότερη είναι αυτή, τόσο καινοτόμος είναι η οικονομία και τόσο περισσότερες αναπτυξιακές δυνατότητες διαθέτει.

Η εκ μέρους των επιχειρηματιών ανάληψη κινδύνων φαίνεται όμως να έχει υπερεκτιμηθεί από ορισμένους ερευνητές. Εκτός του ότι και τα άλλα οικονομούντα άτομα, εργαζόμενοι και επενδυτές, αναλαμβάνουν κινδύνους, η βιβλιογραφία με τη θεωρία της ασύμμετρης πληροφόρησης έχει δείξει ότι ο κατέχων ειδικές γνώσεις αναλαμβάνει και λιγότερους κινδύνους. Αυτό πιστοποιείται και για την περίπτωση των επιχειρηματιών οι οποίοι διαθέτοντας περισσότερες πληροφορίες από τα άλλα άτομα δραστηριοποιούνται με εγρήγορση για να περιορίσουν τα λάθη τους και να μειώσουν τους κινδύνους που αναλαμβάνουν (Norton, Moore, 2002).

Η καινοτομική επιχειρηματικότητα με την ίδρυση επιχείρησης έχει δείχθει (Shane, 2001) ότι εξαρτάται αναλογικά: (α) από την

οικονομική σπουδαιότητα της εφεύρεσης στην οποία στηρίζεται η καινοτομία (υπόθεση σπουδαιότητας), (β) όσο πιο ριζοσπαστική είναι η εφεύρεση, τόσο διευρύνονται οι δυνατότητες εμπορευματοποίησης της (υπόθεση ριζοσπαστικότητας), (γ) όσο μεγαλύτερο εύρος εφαρμογής των δικαιωμάτων ευρεσιτεχνίας, τόσο πληθαίνουν οι πιθανότητες να εμπορευματοποιηθεί η εφεύρεση με την ίδρυση νέας επιχείρησης (υπόθεση ευρύτητας δικαιωμάτων ευρεσιτεχνίας). Επίσης, εξαρτάται (Strebel, 1987) και από την δομή λειτουργίας του κλάδου κατά τη διάρκεια της φάσης εξέλιξής του. Όταν ο κλάδος βρίσκεται στη φάση της ανάπτυξης οι καινοτομίες που λαμβάνουν χώρα είναι διαφορετικές από εκείνες που πραγματοποιούνται σε μια άλλη φάση, όπως αυτή της ωριμότητας. Ο Baumol (1993) επισημαίνει ότι ο ρόλος του καινοτόμου επιχειρηματία λόγω του ότι, όταν εξασκείται αλλάζει τις οικονομικές μεταβλητές, δεν είναι εύκολο να παρασταθεί με μαθηματικά υποδείγματα. Ορισμένες όμως δραστηριότητες και επιδιώξεις του καινοτόμου επιχειρηματία είναι δυνατόν να αναπαρασταθούν. Για παράδειγμα, ο χρόνος κατά τον οποίο θα πρέπει να εισάγει την καινοτομία του στην αγορά και το πότε θα τη βελτιώσει.

Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που ενδυναμώνουν την καινοτομικότητα των επιχειρηματιών. Ως τέτοιοι έχουν θεωρηθεί, οι εξής: (1) η ποιότητα και ποσότητα των πληροφοριών για την αγορά που διαθέτουν, (2) η επικοινωνία τους με ειδικούς επιστήμονες, (3) η δυναμική ανταπόκρισή τους έναντι των οικονομικών και άλλων μεταβολών, (4) ο αριθμός των ατόμων της επιχείρησης που ασχολούνται με τις εφευρέσεις και τις νέες τεχνολογίες, (5) η μη αυταρχική και συγκεντρωτική διοίκηση της επιχείρησης, και (6) η επιθυμία τους να αναλάβουν ριψοκίνδυνες καινοτομικές ενέργειες με στόχο να γίνουν οι αρχηγέτες του οικείου κλάδου παραγωγής ή εμπορίας (Kahn, Manopichetwattana, 1989). Σημαντικό ρόλο όμως διαδραματίζει και η επάρκεια κεφαλαίων για τη χρηματοδότηση εφαρμογής της καινοτομίας. Έχει υποστηριχθεί ότι οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί αυξάνουν την κερδοφορία τους όταν χρηματοδοτούν καινοτομικές δραστηριότητες κυρίως στην ποικιλία και την παραγωγή των αγαθών (King, Levine, 1993).

Σε ένα θεωρητικό υπόδειγμα όπου ο επιχειρηματίας ενεργεί ως ο συνδυάζων νέες ιδέες για τις διάφορες καινοτομίες κατά Schumpeter, έχει δειχθεί ότι όσο πλησιέστερα από τεχνολογικής σκοπιάς βρίσκονται αυτές οι ιδέες, τόσο το κόστος δημιουργίας της καινοτομίας μειώνεται και τα κέρδη του επιχειρηματία αυξάνονται (Olsson, Frey, 2002)²³. Αυτό σημαίνει ότι η γνώση και ε-

μπειρία του επιχειρηματία σε έναν καινοτομικό κλάδο, αποτελεί σημαντικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που δεν πρέπει να θυσιάζεται χάριν μιας οριζόντιας επέκτασης των καινοτόμων ενεργειών του. Σε γενικές όμως γραμμές, έχει επιβεβαιωθεί σε αρκετές περιπτώσεις (βλ. π.χ. Madsen, Neergaard, Ulhei, 2003), ότι οι εργασιακές εμπειρίες και ειδικές γνώσεις του επιχειρηματία είναι εξίσου σημαντικοί παράγοντες με τα ατομικά του χαρακτηριστικά για να εξασφαλίσουν μια αναπτυξιακή πορεία.

Η τεχνολογία όμως δεν είναι μια ομοιόμορφη παράμετρος του οικονομικού συστήματος. Ενέχει διάφορες μορφές και διαβαθμίσεις γνώσεως και χρήσεων. Η μορφή της τεχνολογίας, είναι αυτή που σχετίζεται με την παραγωγική διαδικασία και τη σχεδίαση των προϊόντων όπως και με το συνδυασμό διαφόρων τεχνολογικών συστημάτων. Γι' αυτό, κάποιες από τις διάφορες μορφές τεχνολογίας θέτοντας εμπόδια εισόδου εντείνουν τον ανταγωνισμό μεταξύ των υπάρχουσών επιχειρήσεων, ενώ άλλες ευκολότερα προσιτές ενισχύουν το ανταγωνισμό με την ίδρυση νέων επιχειρήσεων (Marsili, 2000). Γι' αυτό και σε ειδικούς επιστημονικούς κλάδους, όπως για παράδειγμα η βιοτεχνολογία, η φαρμακευτική, κ.ά., λόγω της σε σημαντικό βαθμό εμπορικής αξιοποίησης στοιχείων προόδου της βασικής έρευνας, έχει αυξηθεί η ιδιοποίησή τους. Αυτό έχει οδηγήσει, κυρίως στις ΗΠΑ, σε αύξηση του αριθμού νέων επιστημόνων που προσανατολίζονται στην ανακάλυψη και παραγωγή νέων προϊόντων υψηλής τεχνολογίας, είτε δρώντας ως επιχειρηματίες είτε πουλώντας τα δικαιώματά τους σε άλλους (βλ. Stephan, Levin, 1996). Πολλοί όμως επιχειρηματίες που έχουν επαρκή γνώση για τη νέα τεχνολογία τούς λείπει η εμπειρία για την αγορά, και το αντίθετο. Γι' αυτό και έχουν εντατικοποιηθεί οι επιχειρηματικοί συνεταιρισμοί μεταξύ ατόμων που τους λείπει ένα από τα δύο αυτά ουσιαστικά χαρακτηριστικά για την επιτυχή προώθηση των καινοτομιών (Boussouara, Deakins, 1999· Vyakarnam, Jacobs, Handelberg, 1999)²⁴.

Εκτός αυτών, και η αποδοχή της καινοτομίας από την κοινωνία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την επιτυχή εμπορική της προώθηση. Όσο λιγότερο αποδεκτή είναι μια καινοτομία από την κοινωνία, τόσο λιγότερο επικερδής αποδεικνύεται (Olsson, Frey, 2002). Γι' αυτό και συνιστάται (Rawwas, Patzer, Klassen, 1995) οι επιχειρηματίες να λαμβάνουν υπόψη τους τις ηθικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των καταναλωτών των διαφόρων χωρών και περιοχών ώστε να επιτύχουν τις μέγιστες δυνατές πωλήσεις. Για παράδειγμα, οι επιχειρηματίες που συμμετέχουν σε δικαιοπαροχή (fran-

chise) ή των «δικαιοπαρόχων επιχειρηματιών» (*frantrepneur*) κυρίως παροχής υπηρεσιών, έχει παρατηρηθεί ότι καινοτομούν για να προσαρμόσουν την προσφορά υπηρεσιών σε τοπικές συνθήκες και προτιμήσεις και με αυτό τον τρόπο αυξάνουν τα κέρδη τους όπως και την ευημερία των καταναλωτών (Sundbo, Johnston, Mattsson, Millett, 2001).

Τη σύγχρονη εποχή οι επιχειρηματίες πρέπει να αντιλαμβάνονται το ρόλο τους στην παγκοσμιοποιημένη πλέον οικονομία (Bandyopadhyaya, Dey, 2004). Οι καινοτόμοι μικρομεσαίοι επιχειρηματίες είναι αυτοί που τη σύγχρονη εποχή επιτυγχάνουν τις περισσότερες εξαγωγές σε αντίθεση με τα μέσα του 20ού αιώνα όταν τον ρόλο αυτό διαδραμάτιζαν οι μεγάλες επιχειρήσεις (Hummerinta-Peltomaki, 1996). Αυτό κατά κάποιο τρόπο τροποποιεί την άποψη ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις είναι ο βασικός μοχλός πίεσης για την απελευθέρωση του εμπορίου και την παγκοσμιοποίηση. Σε αυτήν, όπως όλα δείχνουν, λαμβάνουν πλέον ενεργό μέρος οι μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις με κυρίαρχο τον ρόλο του επιχειρηματία που χαρακτηρίζεται από στοιχεία «διεθνούς κουλτούρας» (Dimitratos, Plakoyianaki, 2003).

Ο ρόλος της οργανωτικής- συντονιστικής λειτουργίας έχει εισαχθεί σε σχετικό υπόδειγμα από τον Lucas (1978) με στόχο να διαφανεί η συμβολή της στην ανάπτυξη της επιχείρησης. Τη δράση αυτή έχουν συμπεριλάβει σε υπόδειγμά τους οι Holmes, Schmitz (1990) για να επεξηγήσουν ότι είναι αποφασιστικός παράγοντας που καθορίζει το μέλλον της επιχείρησης. Επίσης, έχει υποστηριχθεί ότι η επιχειρηματικότητα αποτελεί φορέα συγκέντρωσης και διάχυσης γνώσεων στον νέο οργανισμό που κατασκευάζει (Yamada, 2004). Η συμβολή αυτή του επιχειρηματία στην αύξηση της παραγωγικότητας μιας οργάνωσης δεν αποτελεί τίποτα άλλο από μια νέα δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου που με τη σειρά του αυξάνει την παραγωγικότητα και την αποτελεσματικότερη υιοθέτηση καινοτομιών (Dakhil, De Clercq, 2004).

Πέραν όμως από αυτές τις λειτουργίες, ο επιχειρηματίας μπορεί να συμβάλει στην οικονομία διαμέσου της οργάνωσης δικτύων και στρατηγικών συμμαχιών που σχηματίζει. Οι διάφορες μορφές στρατηγικών επιχειρηματικών συμμαχιών που λαμβάνουν χώρα τη σύγχρονη εποχή έχει θεωρηθεί ότι εμφανίζουν έναν νέο ρόλο, αυτόν της «εξωτερικής επιχειρηματικότητας» (*exopreneur*) που όμως είναι ικανός να ενδυναμώσει την καινοτομική δράση σε μια οικονομία (Chang, 1999). Η θετική συμβολή της οργάνωσης και δημιουργίας προσωπικών δικτύων γνωριμιών και συνεργασιών του επι-

χειρηματία έχει τονιστεί ότι έχει πολλές θετικές επιδράσεις στην προσπάθειά του (Birley, 1985· Johannisson, 1988). Η ανάπτυξη αυτή των επιχειρηματικών δικτύων εφαρμόζεται από τις μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις σε κοινωνίες όπως η ελληνική που χαρακτηρίζονται από στενούς συγγενικούς και φιλικούς δεσμούς (Drakopoulou-Dodd, Patra, 2002).

Μια από τις σύγχρονες θεωρίες επιχειρηματικότητας είναι η νέο-Αυστριακή που ανέπτυξε ο Israel Kirzner (1973). Σύμφωνα με αυτήν, ο επιχειρηματίας είναι το οικονομούν άτομο που με εγρήγορση επιδιώκει να ανακαλύψει και να αξιοποιήσει κάθε υπάρχουσα ευκαιρία κέρδους²⁵. Η επιχειρηματική αυτή λειτουργία ισχύει εάν ληφθεί υπόψη αυτό που συμβαίνει, δηλαδή ότι η αγορά δε λειτουργεί τέλεια, χωρίς λάθη, παραλείψεις και άγνοια. Στην περίπτωση αυτή ένα φαινόμενο της αγοράς που ο επιχειρηματίας προσπαθεί να αξιοποιήσει, είναι η άγνοια ή η ατελής πληροφόρηση που υπάρχει μεταξύ των διαφόρων μελών που την απαρτίζουν (άλλων επιχειρηματιών και καταναλωτών). Δηλαδή, η ύπαρξη ανεκμετάλλετων ευκαιριών κέρδους οφείλεται στην ατελή γνώση των ατόμων και στην άγνοιά τους για την ύπαρξη αυτών των ευκαιριών (Kirzner, 1982, σελ. 273). Εάν τα άτομα μιας οικονομίας γνώριζαν τις τυχόν ανισορροπίες παραγωγής και τιμών, θα μπορούσαν να αναθέσουν στους managers να εξαλείψουν τις αδυναμίες αυτές και δε θα υπήρχε ανάγκη για επιχειρηματίες. Επειδή όμως τα άτομα δε γνωρίζουν αυτές τις ανισορροπίες και αδυναμίες, είναι απαραίτητη η λειτουργία του επιχειρηματία (ibid., σελ. 276). Στα πλαίσια αυτής της επιχειρηματικής δράσης έχει τονισθεί ότι ο επιχειρηματίας είναι σε θέση πέρα από το να αξιοποιεί της υπάρχουσες ευκαιρίες κέρδους να τις δημιουργεί επίσης²⁶. Ο επιχειρηματίας στην περίπτωση αυτή δημιουργεί ευκαιρίες κέρδους διαταράσσοντας ο ίδιος την ισορροπία διαμέσου της τεχνολογικής μεταβολής, της μεταβολής των παραγωγικών δυνατοτήτων των συντελεστών και της μεταβολής στις καταναλωτικές προτιμήσεις (Holcombe, 2003b). Η επιτυχία του επιχειρηματία ως αξιοποιητή ευκαιριών κέρδους εξαρτάται όμως από τις ικανότητές του, τις γνώσεις του και τις πληροφορίες που κατέχει όπως και τον τρόπο που προσεγγίζει την ευκαιρία και την αξιοποιεί (Ardichvili, Cardozo, Ray, 2003).

Εκτός αυτών των βασικών επιχειρηματικών λειτουργιών, έχει επισημανθεί η ανάγκη ανάπτυξης μιας θεωρίας που να καλύπτει όλο το φάσμα τους, δηλαδή μια συνθετική λειτουργία επιχειρηματικότητας (Gurzynski, 1976· Karayiannis, 1990· Gartner, 1990· Da-

vidson, Ekelund, 1994, σελ. 268). Για παράδειγμα, εάν ένας επιχειρηματίας ιδρύει μια επιχείρηση εισάγοντας ένα νέο προϊόν και αλλάζοντας την ισορροπία της αγοράς, ταυτόχρονα μεταβάλλει τους κινδύνους από την αβεβαιότητα που έχουν αναλάβει οι άλλοι επιχειρηματίες. Σε μεταγενέστερο στάδιο ανάπτυξης της επιχείρησής του, ίσως χρειασθεί να λειτουργήσει αναδιοργανώνοντας τους παραγωγικούς του συντελεστές ή προχωρώντας σε άλλης μορφής καινοτομία. Συνεπώς, ο επιχειρηματίας, κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής του ζωής μπορεί να δραστηριοποιηθεί και να λειτουργήσει ποικιλοτρόπως ως καινοτόμος, οργανωτής και αξιοποιητής ευκαιριών κέρδους. Σχετικά με αυτή τη σύγχρονη ερμηνεία της συνθετικής επιχειρηματικότητας, ο Kaiser (1990), διαμόρφωσε υπόδειγμα όπου δείχνει ότι η καινοτομική δράση, η ανάληψη κινδύνων και η ανακατανομή των πόρων αλληλοσυσχετίζονται και αλληλεξαρτούνται. Λίγο αργότερα, ο Hornaday (1992), υποστήριξε ότι η επιχειρηματικότητα έχει τρεις αλληλοεξαρτώμενες διαστάσεις: την καινοτομικότητα, τη δημιουργία νέων επιχειρηματικών οργανώσεων και την επιδίωξη κέρδους στην αγορά. Αυτές οι δραστηριότητες μπορεί να λαμβάνουν χώρα συγχρόνως, γι' αυτό και απαιτείται, όπως κατέστησε εμφανές με την ανάπτυξη ενός υποδείγματος ο Gifford (1992), καταμερισμός της προσοχής του επιχειρηματία έτσι ώστε να μεγιστοποιείται η επιτυχία των στόχων του. Παρόμοια, οι Chandler, Jansen (1992), έδειξαν βάσει εμπειρικών μελετών ότι η επιχειρηματική αποτελεσματικότητα του επιχειρηματία αυξάνεται, εάν συμμετέχει ενεργά στις διοικητικές και τεχνολογικές δραστηριότητες της επιχείρησης και συνεχίζει ταυτόχρονα να προσπαθεί να ανακαλύψει και να δημιουργήσει ευκαιρίες κέρδους.

Η συνθετική αυτή λειτουργία βρίσκει πεδίο εφαρμογής της όχι μόνο στις μικρές αλλά και τις μεγάλες πολυμετοχικές επιχειρήσεις με τον όρο της ενδοεπιχειρηματικότητας (*intrapreneurship*). Η λειτουργία αυτή εντός της μεγάλης επιχείρησης μπορεί να ενισχυθεί, εάν τα στελέχη της δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά με οποιοδήποτε από τους παραπάνω τρόπους. Αυτό μπορεί να συμβεί όταν στη λειτουργία αυτής της επιχείρησης κυριαρχούν κυρίως τα εξής χαρακτηριστικά και στρατηγικές: (1) όταν επιδιώκονται ευκαιρίες κέρδους ανεξάρτητα από το ποιος ελέγχει τους παραγωγικούς πόρους σε αυτόν, (2) το επίπεδο επιχειρηματικότητας σε μια επιχείρηση εξαρτάται από τη στάση των ατόμων χαμηλότερης διοικητικής ιεραρχίας, (3) όσο μια επιχείρηση στρέφει ή και εκπαιδεύει τα άτομα που εργάζονται σε αυτή σε επιχειρη-

ματικές προσπάθειες, τότε επιδεικνύει υψηλή επιχειρηματικότητα, (4) όσο μια επιχείρηση μειώνει τον αντίκτυπο στα άτομα μιας επιχειρηματικής αποτυχίας, τόσο ενισχύεται η επιχειρηματικότητα των ατόμων, (5) η επιχειρηματική συμπεριφορά που κυριαρχεί σε μια επιχείρηση εξαρτάται και από την επιχειρηματική στάση των ατόμων που εργάζονται σε αυτήν, και (6) η επιχείρηση που ενισχύει διάφορα δίκτυα επικοινωνίας μεταξύ των στελεχών και επιτρέπει τη διάθεση σε αυτά πόρων, τόσο αυξάνει την επιχειρηματικότητά της (βλ. Schollhammer, 1982· Chang, 1999· Parboteeah, 2000· Daily, McDougall, Covin, Dalton, 2002· Zhao, 2005).

Στο πλαίσιο αυτής της ενδοεπιχειρηματικότητας, ο Μουρδουκούτας (2001) εξηγεί τους τρόπους με τους οποίους η σύγχρονη επιχειρηματικότητα στις μεγάλες επιχειρήσεις έχει αποκεντρωθεί, προσανατολιζόμενη στη δημιουργία ενός δικτύου μικρομεσαίων επιχειρηματιών που το αποκαλεί «συλλογική επιχειρηματική δραστηριότητα» (collective entrepreneurship) (ibid., σελ. 30). Τοιοιτρόπως, η επιχειρηματική στρατηγική του μέλλοντος «θα εστιάζεται στην αύξηση των πωλήσεων και στη δημιουργική καταστροφή των παραδοσιακών επιχειρήσεων και τη μετατροπή τους σε συλλογικές επιχειρηματικές δραστηριότητες» (ibid., σελ. 19).

4. Επιχειρηματικές επιδράσεις

Η επιχειρηματικότητα ως αποφασιστικός παράγοντας του βαθμού επιτυχίας και εξέλιξης της επιχείρησης έχει επισημανθεί από την εποχή του Ξενοφώντος (Karayiannis, 2003). Έρευνες που έχουν γίνει για να διαπιστώσουν την αυτόνομη επίδραση της επιχειρηματικής ικανότητας στην ανταγωνιστικότητα, επιβίωση και ανάπτυξη της επιχείρησης, πράγματι κατέδειξαν την ισχύ της (βλ. π.χ. Mosakowski, 1998). Η επιχειρηματική δημιουργικότητα, η προβλεπτική ικανότητα, η ικανότητα επίλυσης προβλημάτων και η εγρήγορση, είναι τα ουσιαστικά επιχειρηματικά χαρακτηριστικά που αποτελούν πολύτιμους πόρους της επιχείρησης οι οποίοι, εάν αξιοποιηθούν κατάλληλα θα οδηγήσουν και στην ανάπτυξή της²⁷. Όπως δείχνει η εμπειρία των μη ανεπτυγμένων χωρών (όπως η Ελλάδα, βλ. Karayiannis, Zarifis, 2006· και η Ινδία, βλ. Thakur, 1998) οι επιχειρηματίες που λαμβάνουν τις σχετικές αποφάσεις με τη βοήθεια ειδικών και των στελεχών τους, επιτυγχάνουν να αναπτύξουν περισσότερο την επιχείρησή τους έναντι αυτών που λαμβά-

νουν σχετικές αποφάσεις με την οικογένειά τους. Με άλλα λόγια, η εξωτερική βοήθεια από ειδικούς και άλλους φορείς, στους νέους κυρίως επιχειρηματίες, αυξάνει την πιθανότητα επιτυχίας της προσπάθειάς τους (Chrisman, 1989).

Η συνδρομή της επιχειρηματικότητας στην οικονομική ανάπτυξη είναι πολύπλευρη²⁸. Οι σημαντικότερες θετικές επιδράσεις της προέρχονται από τις εξής επιχειρηματικές ενέργειες: (α) με την Σουμπετεριανή καινοτομική δράση (βλ. π.χ. Williams, 1983· Acs, Audretsch, 2003), (β) διαμέσου της αύξησης της ανταγωνιστικότητας αφού αυξάνεται η παραγωγικότητα της οικονομίας (π.χ. βλ. Nickell, Nicolitsas, Dryden, 1997· Thurik, Wennekers, 2004), (γ) διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εγκαθίδρυση και ανάπτυξη νέων κλάδων παραγωγής, όπως ήδη επισήμανε με έμφαση ήδη από πολλά χρόνια ο Marshall (βλ. Karayiannis, 2006a) και έχει ποικιλοτρόπως επιβεβαιωθεί (π.χ. βλ. Acs, Audretsch, 1987), και (δ) αυξάνουν την γνώση όχι μόνο για τις τεχνολογικές δυνατότητες, αλλά και αυτή που αφορά τις προτιμήσεις των καταναλωτών (Audretsch, Lehmann, 2005).

Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά τους τρόπους συνδρομής της επιχειρηματικότητας στην οικονομική ανάπτυξη και τη βελτίωση της ευημερίας.

Ο Baumol (1986), επισημαίνει ότι ο καινοτόμος επιχειρηματίας συνέβαλε πολύ στην αύξηση της παραγωγικότητας και του κατά κεφαλή εισοδήματος, ενώ ο μιμητής στη σύγκλιση του επιπέδου διαβίωσης και στην πορεία προς ανάπτυξη²⁹. Βάσει στοιχείων επιβεβαιώθηκε ότι η καινοτομική δράση των επιχειρηματιών στην οικονομία των ΗΠΑ δεν οδήγησε τόσο πολύ σε αύξηση των κερδών, όσο σε μείωση των τιμών και αύξηση της κατανάλωσης και της γενικής ευημερίας (Nordhaus, 2004). Το ενδιαφέρον και η προσοχή που προσδίνει ο επιχειρηματίας στις διάφορες δραστηριότητές του είναι παράγοντας που συμβάλλει ανάλογα στην οικονομική ανάπτυξη (Gifford, 1998). Εάν ο επιχειρηματίας επικεντρώνει περισσότερο την προσοχή του στις καινοτομίες και στην ανεύρεση και αξιοποίηση ευκαιριών κέρδους συμβάλλει περισσότερο στην οικονομική ανάπτυξη από όσο εάν ασχολείται με καθαρά διοικητικά ή ελεγκτικά καθήκοντα. Βάσει εμπειρικών δεδομένων από τον κλάδο της βιοτεχνολογίας, έχει καταστεί φανερό ότι όσο εντείνει την καινοτομική της προσπάθεια μια επιχείρηση, τόσο διευρύνονται οι δυνατότητες ανάπτυξής της (Deeds, Hill, 1996). Επίσης, έγινε εμφανές ότι η συμμαχία με μια άλλη επιχείρηση που συμπληρώνει την καινοτομική προσπάθεια της πρώτης, θα οδηγήσει το νέο επιχει-

ρησιακό σχήμα σε ανάπτυξη. Το εύρος όμως των συμμαχιών, δεν πρέπει να διευρύνεται, γιατί μετά από έναν αριθμό συμμάχων εμφανίζονται φθίνουσες αποδόσεις του σχήματος.

Εκτός αυτών, ο αριθμός των επιχειρηματιών διαδραματίζει αναπτυξιακό ρόλο. Ο Schmitz (1989) ανέπτυξε υπόδειγμα όπου δείχνει ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των καινοτόμων επιχειρηματιών σε μια οικονομία, τόσο αυτή αναπτύσσεται ταχύτερα. Γι' αυτό και το ελεύθερο εμπόριο και οι εισαγωγές ξένων επενδύσεων σε μια υποανάπτυκτη οικονομία που μειώνουν την προσφορά επιχειρηματικότητας (μείωση επιχειρηματικής τάξης), αποδυναμώνουν και τις αναπτυξιακές της δυνατότητες (Grossman, 1984). Βάσει όμως εμπειρικών δεδομένων 23 χωρών του ΟΟΣΑ που βρίσκονται σε διαφορετική αναπτυξιακή φάση, κατέστη φανερό ότι ο μεγάλος ή μικρός αριθμός των μικρομεσαίων επιχειρήσεων δεν συνεπάγεται και μεγάλη ή μικρή ανάπτυξη (και το αντίθετο) (Carree, van Stel, Wennekers, 2002). Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να υπάρχει ένας αριθμός μικρομεσαίων επιχειρήσεων που σχετίζεται με κάποιο «άριστο μονοπάτι» οικονομικής ανάπτυξης, αλλά ο αριθμός αυτός επηρεάζεται από τόσους πολλούς παράγοντες που καθιστά πολύ δύσκολη την αριθμητική του απόδοση.

Σε πρόσφατη έρευνα για τη συμβολή της επιχειρηματικότητας στην οικονομική ανάπτυξη, οι van Stel, Thurik (2005), επισήμαναν ότι αυτή εξαρτάται από παράγοντες όπως: η καινοτομικότητα και ανταγωνιστικότητα που κυριαρχεί στους κλάδους παραγωγής μιας οικονομίας και από το κατά κεφαλήν της εισόδημα. Στηριζόμενοι σε στοιχεία της επιχειρηματικότητας 36 χωρών βάσει της ετήσιας έκθεσης Global Entrepreneurship Monitor (GEM) (απουσιάζει η χώρα μας) και άλλων δεικτών όπως το ΑΕΠ και η ανταγωνιστικότητα, έδειξαν ότι σε οικονομίες όπου κυριαρχεί η καινοτομικότητα και ανταγωνιστικότητα, η προσφορά επιχειρηματικότητας (επίδοξης και πραγματικής) συμβάλλει περισσότερο από ό,τι σε μια άλλη οικονομία που υπάρχουν εμπόδια στις καινοτομίες και την ανταγωνιστικότητα. Επιπλέον, υποστήριξαν ότι η επιχειρηματικότητα έχει μεγαλύτερη θετική επίδραση στην ανάπτυξη των πλουσίων και λιγότερο των φτωχών οικονομιών. Αυτό μπορεί να είναι αποτέλεσμα και της μικρής εξειδίκευσης και επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο (περιλαμβανομένων και των επιχειρηματιών) που υπάρχει σε αυτές τις χώρες³⁰. Γι' αυτό και επισήμαναν ότι οι φτωχές χώρες χρειάζονται περισσότερο ένα καθεστώς οικονομίας των διευθυντικών στελεχών (managerial regime) και λιγότερο ένα καθεστώς μικρομεσαίων επιχειρηματιών (entrepreneurial regime). Αυτό σημαί-

νει ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στο πέρασμα των οικονομιών από το στάδιο της υπό ανάπτυξη σε αυτό της ανάπτυξης. Βάσει παρόμοιων εμπειρικών στοιχείων, οι Wennekers, van Stel, Thurik, Reynolds (2005) έδειξαν ότι ο ρυθμός δημιουργίας νέων επιχειρήσεων σε σχέση με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, μετρούμενο με το κατά κεφαλή εισόδημα, δείχνει μια τάση με μορφή καμπύλης U. Αυτό σημαίνει ότι η οικονομική πολιτική των υπό ανάπτυξη οικονομιών είναι καλύτερο να στρέφεται στην ενίσχυση διευθυντικών ικανοτήτων και μεγάλων επιχειρήσεων, ενώ η οικονομική πολιτική των αναπτυσσόμενων οικονομιών στην ενίσχυση επιχειρηματικότητας ικανής στην προώθηση καινοτομιών.

Υποστηρίχθηκε (Murphy, Shleifer, Vishny, 1991) ότι, εάν μια κοινωνία στρέφει τα ικανά με διοικητικό ταλέντο άτομα, σε δραστηριότητες αξιοποίησης επιχειρηματικών καινοτομικών ευκαιριών, έχει υψηλότερες αναπτυξιακές δυνατότητες από μια κοινωνία που στρέφει τα άτομα αυτά να αναζητήσουν ευκαιρίες είσπραξης προσόδων (προσοδοθηρία). Τα άτομα που διαθέτουν ειδικό ταλέντο, σημαίνει ότι προκαλούν αυξανόμενες αποδόσεις που οφείλονται στις ικανότητές τους και εισπράττουν υψηλές αμοιβές. Γι' αυτό και προσανατολίζονται σε επαγγέλματα και δραστηριότητες που μπορεί να τους οδηγήσουν σε υψηλές κοινωνικές/οικονομικές θέσεις. Τα άτομα αυτά ελκύονται περισσότερο σε επιχειρηματικές δραστηριότητες και λιγότερο σε ανακτήσεις προσόδων, όταν: (α) ισχύει αξιοκρατία, και (β) όταν υπάρχουν διαθέσιμες ευκαιρίες εξέλιξης. Από το άλλο μέρος, τα άτομα αυτά ελκύονται από προσοδούχες δραστηριότητες, όταν: (1) είναι μεγάλος ο κρατικός τομέας και εμφιλοχωρεί σε αυτόν διαφθορά και αναξιοκρατία, και (2) δεν καθορίζονται και προστατεύονται σε μεγάλο βαθμό τα δικαιώματα ιδιοκτησίας. Οι συγγραφείς ισχυρίζονται, ότι σε γενικές γραμμές, οι οικονομίες που «παράγουν» πολύ περισσότερους μηχανικούς από ό,τι δικηγόρους, στρέφουν τα άτομα περισσότερο σε επιχειρηματικές δραστηριότητες και επιτυγχάνουν έτσι υψηλότερο βαθμό ανάπτυξης.

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο συμμετέχει άμεσα η επιχειρηματικότητα στην οικονομική ανάπτυξη είναι διαμέσου της ενίσχυσης της παραγωγής και διάχυσης της επιστημονικής γνώσης. Είναι αρκετά σύνηθες (κυρίως στις ΗΠΑ), οι αυτοδημιούργητοι επιχειρηματίες που συγκέντρωσαν μεγάλη περιουσία να διαθέτουν τμήμα της για τη δημιουργία Πανεπιστημιακών και άλλων ιδρυμάτων με απώτερο στόχο να επιστραφεί μέρος του πλούτου στους

μηχανισμούς και τα άτομα που τους βοήθησαν να δημιουργήσουν (Acs, Phillips, 2002).

Η επιχειρηματικότητα, εκτός των παραπάνω συμβολών της, όπως έδειξε έρευνα για 23 χώρες του OECD για το διάστημα 1974-2002, μείωσε σε σημαντικό βαθμό την ανεργία. Μια επίδραση που έχει ονομασθεί «επιχειρηματικό αποτέλεσμα» μείωσης της ανεργίας (Audretsch, Carree, van Stel, Thurik, 2005). Η ανεργία μειώθηκε ακόμη και σε οικονομίες όπου η παρουσίαση μεγάλων μετοχικών επιχειρήσεων ήταν κυρίαρχη, όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο (βλ. Thurik, 2003). Επίσης, η αύξηση του αριθμού των μικρομεσαίων επιχειρήσεων μείωσε την ανεργία ακόμη και σε ανεπτυγμένες οικονομίες όπως της Σουηδίας (βλ. Folster, 2000), όπου τα άτομα δεν είναι τόσο πρόθυμα να δραστηριοποιηθούν στην επιχειρηματικότητα. Είναι εμφανές πλέον ότι στις περισσότερες οικονομίες ακόμη και οι πολύ μικρές επιχειρήσεις με τη ζωγόνο ίδρυσή τους, όταν δηλαδή οι «γεννήσεις» τους υπερβαίνουν τους «θανάτους» τους, έχουμε αύξηση της γενικής απασχόλησης (Adrangi, Allender, Anderson, 2003).

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, η επιχειρηματικότητα δεν συντελεί μόνο στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά και στη βελτίωση της γενικής ευημερίας. Εφόσον συστατικά της αποτελούν ο χαμηλός βαθμός ανεργίας, η αναδιανομή του πλούτου διαμέσου οικονομικών μεταβολών και η χαμηλή διάκριση μεταξύ των ατόμων, οι επιχειρηματίες αφού-εξ υποθέσεως- συνεισφέρουν θετικά σε αυτά με τη δράση τους, βελτιώνουν και τη γενική ευημερία. Γι' αυτό και ο Newbert (2003) υποστήριξε ότι οι αρχές του καπιταλισμού κατά Adam Smith διέρχονται και εκπληρώνονται από την επιχειρηματικότητα.

Συμπεράσματα

Από το γυροσκόπιο κάποιων ερευνών για την επιχειρηματικότητα που παρουσιάστηκε στις προηγούμενες σελίδες, εξάγονται αρκετά και ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Κατ' αρχάς, το πλήθος τους και η θεματική ποικιλία τους διανοίγει ερευνητικά εδάφη για καλλιέργεια από νέους επιστήμονες. Τα θέματα αυτά είναι τόσο ευρεία και υπεισέρχονται σε εδάφη πολλών επιστημονικών κλάδων, ώστε να εννοείται η συνεργασία επιστημόνων από διάφορους κλάδους. Όσο αυξάνεται η διερευνητική δραστηριότητα του

σχετικά νέου (μάλλον επανεμφανιζόμενου μαζικά) φαινομένου της επιχειρηματικότητας, τόσο εμπλουτίζονται όχι μόνο οι γνώσεις αλλά και οι τρόποι ενίσχυσής της κάτω από καθολικώς αποδεκτά ό-μως πλαίσια επενέργειας.

Υπάρχουν βέβαια πολλά ερευνητικά (θεωρητικά και εμπειρικά) θέματα που αναμένεται ακόμη να εξετασθούν. Για παράδειγμα, με ποιους τρόπους μπορούν να πεισθούν οι νέοι να ακολουθήσουν μια τέτοια σταδιοδρομία. Πως μπορεί να ενισχυθεί η επιχειρηματικότητα χωρίς να στραφεί σε προσοδούχες επιδιώξεις. Κάτω από ποιες προϋποθέσεις προτιμάται η ενασχόληση με τη μιμητική ή την καινοτομική δραστηριότητα. Ποιο είναι το κόστος μιας οικονομίας από την επιχειρηματική αποτυχία. Πώς πρέπει να συγκληθούν τα διάφορα βασικά στοιχεία της επιχειρηματικότητας έτσι ώστε να ενοποιηθεί επιστημονικά αυτό το ερευνητικό πεδίο. Σε σύ-ντομο χρονικό διάστημα θα πρέπει να αρχίσουν να πραγματοποιούνται μελέτες για το πώς και σε τι έκταση η επιχειρηματικότητα επέδρασε στην οικονομία, την κοινωνία και τις πολιτισμικές καταστάσεις των διαφόρων χωρών, ειδικότερα αυτών που βαδίζουν στην «επιχειρηματική οικονομία» (entrepreneurial economy). Εκτός αυτών, θα πρέπει να αυξηθούν οι έρευνες για την επιχειρηματικότητα στην οικονομία μας που είναι οι λιγότερες που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ενωμένη Ευρώπη.

Σημειώσεις

1. Έχει υποστηριχθεί (Ripsas, 1995) ότι αυτή η διεπιστημονική ερμηνεία της επιχειρηματικότητας πρέπει να συνοδεύεται και από διαφορετικά στά-δια πολυπλοκότητας επιδράσεων, λειτουργιών και αποτελεσμάτων της.

2. Για μια απλώς ταξινομική παρουσίαση των διαφόρων μελετών για την επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη, ανάλογα με το στόχο, τη χώρα, τους παράγοντες κ.ά, βλ. Hisrich, Drnovsek (2002). Για τις μελέτες που αφορούν τους παράγοντες που επιδρούν στη ζήτηση και προσφορά επιχειρηματικότητας σε διάφορα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, βλ. Grilo, Thurik (2004). Για μια γενική εξέταση των μεθοδολογιών (θεωρητικών ή εμπειρικών) που ακολουθούν οι περισσότεροι ερευνητές του φαινομένου της επιχειρηματικότητας (το 70% εξ αυτών ήταν εμπειρικές) βλ. Chandler, Lyon (2001).

3. Η επιχειρηματικότητα με όλες τις σημαντικές της οικονομικές λειτουργίες, ως δημιουργός νέων επιχειρήσεων, αναλύεται από τον Casson (1999).

4. Για συνοπτική παρουσίαση των διαφόρων υποδειγμάτων ερμηνείας των παραγόντων που έλκουν τα άτομα στην επιχειρηματική σταδιοδρομία, βλ. Wit (1993).

5. Μάλιστα έχει υποστηριχθεί για κάποια εκπαιδευτικά συστήματα όπως της Νορβηγίας (βλ. Kolvereid, Moen, 1997) και της Μ. Βρετανίας (βλ. Gallo-way, Brown, 2002), ότι ειδικά πανεπιστημιακά τμήματα για την επιχειρηματικότητα όχι μόνο έχουν αυξήσει την προσφορά της αλλά και την αποδοτικότητα της. Για λεπτομερή περιγραφή των εκπαιδευτικών μεθόδων και διαδικασιών για την επιχειρηματικότητα σε θεωρητικό και εμπειρικό υπόβαθρο, βλ. Fiet (2000), Bell, Callaghan, Demick, Schare (2004), Henry, Hill, Leitch (2005).

6. Για τη μέτρηση της επιχειρηματικότητας σε μια οικονομία έχουν χρησιμοποιηθεί διάφοροι δείκτες, όπως ο κατά κεφαλήν αριθμός των επιχειρήσεων, ο αριθμός αυτοαπασχολουμένων, ο ρυθμός ίδρυσης επιχειρήσεων, κ.ά. Για συνοπτική παρουσίαση των μειονεκτημάτων και πλεονεκτημάτων αυτών των δεικτών μέτρησης της επιχειρηματικότητας, βλ. Gartner, Shane (1995).

7. Σε πρόσφατη μελέτη εισοδημάτων και αποδόσεων μετοχών στις ΗΠΑ (βλ. Moskowitz, Vissing-Jorgensen, 2002), πιστοποιήθηκε ότι οι επιχειρηματίες-ιδιοκτήτες μικρών επιχειρήσεων προτιμούν να επενδύουν στη δική τους επιχείρηση ακόμη και εάν η απόδοση αγοράς μετοχών είναι υψηλότερη. Αυτή η τάση τους εξηγείται από το ότι προτιμούν την ανεξαρτησία τους και γιατί υπερεκτιμούν τις δυνατότητές τους για επιβίωση και ανάπτυξη της επιχείρησής τους.

8. Το κίνητρο των επιτευγμάτων έχει διαπιστωθεί (Sagie, Elizur, 1999) ότι διαφοροποιείται ακόμη και μεταξύ σπουδαστών διαφόρων σχολών και αντικειμένων. Επίσης, αυτό το κίνητρο έχει πιστοποιηθεί ότι είναι βασικό χαρακτηριστικό των τεχνολογικά καινοτόμων επιχειρηματιών (βλ. Smith, Miner, 1984).

9. Έχει ήδη προταθεί πριν από πολύ καιρό (Johnson, 1951) να χρησιμοποιούνται κοινωνιολογικά στοιχεία στην έρευνα της επιχειρηματικότητας. Η συλλογή άρθρων των de Bruin, Dupuis (2003) εμπεριέχει αναλυτικές μελέτες διαφόρων κοινωνιολογικών στοιχείων που συνοδεύουν την επιχειρηματικότητα σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο.

10. Για ανάλυση των διαφόρων υποδειγμάτων αξιολόγησης των δεικτών αποτελεσματικότητας (σε όρους επιτυχίας ή αποτυχίας) των μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων, βλ. Abouzeedan, Busler (2004).

11. Η πολιτιστική επίδραση στην επιχειρηματικότητα είναι τόσο ισχυρή, που όπως ισχυρίζονται οι Herbig, Golden, Dunphy (1994), η προσφορά της στην Ιαπωνία είναι μικρότερη από αυτή των Ευρωπαίων και αμφότεροι από την αντίστοιχη των Αμερικανών- κάτι εξάλλου που επιβεβαιώνουν και τα Global Entrepreneurship Monitor. Για ενδελεχή εξέταση των διαφόρων μελετών για τις πολιτιστικές, κοινωνικές και οικονομικές επιδράσεις σε όλα τα στάδια ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας, από την προδιάθεση μέχρι και την ανάπτυξη της επιχείρησης, βλ. Drakopoulou-Dodd, Anderson, Jack (2004).

12. Στοιχεία της θεωρίας του Kirzner έχουν χρησιμοποιηθεί στην ανάλυση πολλών λειτουργιών της επιχείρησης (π.χ. βλ. Ioannides, 1998· Adaman, Devine, 2002).

13. Έχει υποστηριχθεί (Luthans, Envick, Anderson, 1995) ότι η εξεύρεση σημαντικών επιχειρηματικών χαρακτηριστικών πρέπει να διέρχεται από την ανάπτυξη ενός «ιδιογραφήματος» βάσει εντατικής και ποικιλόμορφης επιτόπιας έρευνας των επιχειρηματιών. Για μια συνοπτική παρουσίαση των διαφόρων μελετών που έχουν διεξαχθεί και δείχνουν τον τρόπο και την ένταση με την οποία προσωπικά χαρακτηριστικά του επιχειρηματία οδηγούν στην ίδρυση νέων επιχειρήσεων, βλ. Shook, Priem, McGee (2003).

14. Κάποιους από αυτούς τους παράγοντες έχει εξετάσει ο Petrakis (1997) για να διαπιστωθεί πώς και πόσο επιδρούν στη μεγέθυνση των Ελληνικών επιχειρήσεων.

15. Έχει αναπτυχθεί σημαντική βιβλιογραφία (βλ. Morris, Lewis, 1995) για το πώς οι ικανότητες του επιχειρηματία βελτιώνουν την προώθηση των αγαθών και συμβάλλουν στην ανάπτυξη της επιχείρησης, κάτι που παρατηρήθηκε σε μερικές επιχειρήσεις και στη χώρα μας (βλ. Drakoroulou-Dodd, Karayiannis, 2006). Η επιχειρηματική όμως επιτυχία έχει και υποκειμενικές διαστάσεις, όπως είναι η αρετή του επιχειρηματία και η κοινωνική αποδοχή της επιχειρηματικής του συμπεριφοράς, στοιχεία που έχουν διηνηκή συνέχεια και τα πρώτο-συναντάμε σε σημαντικό βαθμό στα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων (βλ. Karayiannis, 1992b) όπως και πρόσφατα στην παράδοση της Καθολικής Εκκλησίας (βλ. Cornwall, Naughton, 2003).

16. Οι διάφοροι τρόποι υπολογισμού του βαθμού ανάληψης κινδύνων των επιχειρηματιών συγκριτικά με άλλα άτομα, αναλύονται στο Carland, Carland, Stewart (1999).

17. Με την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην επιχειρηματικότητα τα τελευταία χρόνια πραγματοποιούνται πολλές θεωρητικές και εμπειρικές μελέτες για να διαπιστώσουν τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν και τα πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα που διαθέτουν για μια τέτοια σταδιοδρομία (π.χ. βλ. Fischer, Reuber, Dyke, 1993). Επίσης, διεξάγοντες έρευνες για τις διαφορές ψυχολογικές, κοινωνικές κ.ά. που έχουν με τους άνδρες συναδέλφους τους (π.χ. βλ. Sexton, Bowman-Upton, 1990).

18. Οι τρόποι με τους οποίους οι επιχειρηματικές ικανότητες επηρεάζουν τη λειτουργία και ανάπτυξη της επιχείρησης, αναλύονται λεπτομερώς στο Lumpkin, Dess (1996). Για τον τρόπο που εμπλουτίστηκε ο κλάδος της διοίκησης επιχειρήσεων εξετάζοντας τα χαρακτηριστικά και τις δράσεις του μικρο-μεσαίου επιχειρηματία, βλ. την παρουσίαση των σχετικών άρθρων από τον Busenitz και άλλους (2003).

19. Για παρουσίαση αυτών των θεωριών βλ. Hebert, Link (1982), Barreto (1989), Karayiannis (1990, 2006a, 2006b), Bull, Willard (1993), van Praag (1999), Jackson, Gaulden, Gaster (20010), Adaman, Devine (2002).

20. Έχουν γίνει προσπάθειες (π.χ. βλ. McKelvey, 2004· Karayiannis, 2006c· Drakoroulou-Dodd, 2006) να αναπτυχθεί πρώτα μια καθολικά αποδεκτή θεωρία επιχειρηματικότητας με όλα εκείνα τα αναμφισβήτητα χαρακτηριστικά του επιχειρηματία και των δράσεών του, η οποία να αποτελέσει τη βάση για την ανάπτυξη περισσότερο «ολιστικών» και εγγυτέρων στην εμπειρία υποδειγμάτων.

21. Για παράδειγμα, η υπόθεση της τέλει γνώσης που έχει εισαχθεί στο υπόδειγμα του ανταγωνισμού έχει εξοβελίσει τον επιχειρηματία από την οικονομική ανάλυση (βλ. Καραγιάννης, 1999, σελ. 24-25· Minkes, Foxall 1980). Επίσης, στο υπόδειγμα αυτό έχει αποδειχθεί από τον Graaff (1950) ότι υπάρχει ασυνέπεια μεταξύ της μεγιστοποίησης κέρδους και της μεγιστοποίησης της χρησιμότητας του επιχειρηματία. Για αυτό δεν είχε καθόλου άδικο ο Higgins (1939) που από πολύ παλιά είχε προτείνει να εντατικοποιηθεί η έρευνα για την ανάπτυξη υποδειγμάτων επιχειρηματικότητας σε ατελώς ανταγωνιστική μορφή αγοράς.

22. Ο Ikeda (1990) από νέο-Αυστριακής σκοπιάς ασκεί κριτική στο στατικό υπόδειγμα της αγοράς και προτείνει τη διασκευή υποδειγμάτων πλησιέστερων στην εμπειρία που να δείχνουν τη δυναμική διαδικασία της αγοράς.

23. Η Brouwer (2000) ανέπτυξε ένα υπόδειγμα βασισμένη στην καινοτομική διάσταση για να επεξηγήσει ότι η επίδραση της αβεβαιότητας είναι απαραίτητο στοιχείο για τη διαδοχική εμφάνιση νέων καινοτόμων επιχειρηματιών που πολλακώς εμφανίζονται από το πουθενά.

24. Ο συνεταιρισμός όμως μεταξύ δύο ατόμων για την ίδρυση επιχείρησης δημιουργεί μια αναπροσαρμογή των ατομικών χαρακτηριστικών τους ως προς την εξάρτηση από άλλους και την αυτό-εμπιστοσύνη (Littunen, 2000).

25. Στα πλαίσια αυτής της ερμηνευτικής προσέγγισης οι Makowski, Ostroy (2001) στηριζόμενοι και σε στοιχεία της ανάλυσης του Schumpeter, ανέπτυξαν τη θεωρία επιχείρησης που αποκάλεσαν «Ευκαιριακή προσέγγιση» (Opportunist approach).

26. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα μελέτης (Καραγιάννης, Ζαρίφης, Πουλάκος, 2005) για την πηγή των επιχειρηματικών ευκαιριών των Ελλήνων, έχει δείχθει ότι οι περισσότερες από αυτές δεν συνοδεύουν την καινοτομική δράση αλλά την επιχειρηματική δράση τύπου Kirzner.

27. Μπορεί να διαφοροποιηθούν οι διάφοροι ιδιωτικοί ή δημόσιοι οργανισμοί βάσει τριών επιδιώξεων: ικανοποίησης των πελατών, μείωσης κόστους και ανάληψης κινδύνων. Βάσει αυτών των στόχων που χαρακτηρίζουν τους παραγωγικούς οργανισμούς, έχει υποστηριχθεί (Moon, 1999), ότι οι ιδιωτικοί οργανισμοί επιδιώκουν κυρίως τις δύο πρώτες επιτεύξεις, ενώ οι δημόσιοι τον τρίτο. Επίσης, διαφάνηκε ότι όσο αυξάνεται το μέγεθος ενός οργανισμού, τόσο θυσιάζεται η πρώτη επιδίωξη χάριν της δεύτερας.

28. Οι Wennekers, Thurik (1999) εξετάζουν αναλυτικά τη σχετική βιβλιογραφία για το πόσο οι διάφορες επιχειρηματικές δραστηριότητες συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη. Έχουν διερευνηθεί ακόμη και οι συνιστώσες (βλ. Freeman, Duvall, 1984) που ορισμένες χώρες οικονομικά εξαρτώνται από άλλες (π.χ. η Ιρλανδία), επέτειναν την κρατική επιχειρηματικότητα με στόχο την ανάπτυξη.

29. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις οι μιμητές επιχειρηματίες ήταν εργαζόμενοι σε τεχνολογικά καινοτομικές επιχειρήσεις και ωθήθηκαν να ιδρυσουν μια δική τους (Ziegler, 1985) υιοθετώντας αυτό που αποκάλεσε ο

Drucker (1985, κεφ. 17) «δημιουργική μίμηση». Η είσοδος νέων επιχειρήσεων μιμούμενες άλλων καινοτομίες, έχει υποστηριχθεί με την ανάπτυξη σχετικού υποδείγματος, ότι είναι περισσότερο κερδοφόρες σε δυναμικά αναπτυσσόμενες αγορές ή οικονομίες παρά σε ανεπτυγμένες όπου έχουν εξαντληθεί οι ευκαιρίες κέρδους (Levesque, Shepherd, 2004).

30. Η πρακτική γνώση (δηλαδή όχι καθαρά επιστημονική) που αποκομίζουν οι εργαζόμενοι από κατάλληλη εκπαίδευση βελτιώνει το ανθρώπινο κεφάλαιο και ενισχύει έτσι τις δυνατότητες ανάπτυξης των επιχειρήσεων (Plummer, Taylor, 2004).

Βιβλιογραφία

- Abouzeedan A., Busler M., «Typology Analysis of Performance Models of Small and Medium-Size enterprises (SMEs)», *Journal of International Entrepreneurship*, vol. 2, 2004, σελ. 155-177.
- Acs Z., Audretsch D., «Innovation, market structure, and firm size», *Review of Economics and Statistics*, vol. 69, 1987, σελ. 567-74.
- Acs Z., Audretsch D., «Innovation and technological change», στο: Z. Acs, D. Audretsch (επιμ.), *Handbook of Entrepreneurial Research*, Kluwer Academic Publishers, Boston, 2003, σελ. 55-79.
- Acs Z., Carlsson B., Karlsson C., «The Linkages Among Entrepreneurship, SMEs and the Macroeconomy», στο: Z. Acs, B. Carlsson, C. Karlsson (επιμ.), *Entrepreneurship, Small and Medium-Sized Enterprises and the Macroeconomy*, University Press, Cambridge, 1999, σελ. 3-42.
- Acs Z., Phillips R., «Entrepreneurship and Philanthropy in American Capitalism», *Small Business Economics* 19, σελ. 189-204.
- Adaman F., Devine P., «A Reconsideration of the Theory of Entrepreneurship: a participatory approach», *Review of Political Economy*, vol. 14, no 3, 2002, σελ. 329-355.
- Adrangi B., Allender M., Anderson R., «An Empirical Analysis of the Relationship between Employment Growth and Entrepreneurial Activity», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 9, no 1, 2003, σελ. 21-30.
- Aitken H., «The Future of Entrepreneurial Research», *Explorations in Entrepreneurial History*, 1963, σελ. 1-14.
- Albrecht J., «Environmental issue entrepreneurship: a Schumpeterian perspective», *Future* 34, 2002, σελ. 649-661.
- Alstete J., «On becoming an entrepreneur: an evolving typology», *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, vol. 8, no 4, 2002, σελ. 222-234.
- Alvarez S., Busenitz L., «The entrepreneurship of resource-based theory», *Journal of Management*, vol. 27, 2001, σελ. 755-775.

- Amit R., Muller E., Cockburn I., «Opportunity Costs and Entrepreneurial Activity», *Journal of Business Venturing*, vol. 10, 1995, σελ. 95-106.
- Anderson A., «Cultivating the Garden of Eden: environmental entrepreneurship», *Journal of Organizational Change Management*, vol. 11, no 2, 1998, σελ. 135-144.
- Anderson A., Drakopoulou-Dodd S., Scott M., «Religion as an environmental influence on enterprise culture: The case of Britain in the 1980s», *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Practice*, vol. 6, no 1, 2000, σελ. 5-20.
- Anderson A., Miller C., «Class matters: human and social capital in the entrepreneurial process», *The Journal of Socio-Economics*, vol. 32, 2003, σελ. 17-36.
- Ardichvili A., Cardozo R., Ray S., «A theory of entrepreneurial opportunity identification and development», *Journal of Business Venturing*, vol. 18, 2003, σελ. 105-123.
- Audretsch D.B., *Innovation and Industry Evolution*, MIT Press, Cambridge, Mass, 1995.
- Audretsch D.B., Carree M., van Stel A., Thurik A., «Does Self-Employment Reduce Unemployment?», *Discussion Papers, Max Planck Institute*, no 0705, 2005.
- Audretsch D.B., Feldman M., «R&D Spillovers and the Geography of Innovation and Production», *American Economic Review*, vol. 86, no 3, 1996, σελ. 630-639.
- Audretsch D.B., Keilbach M., Lehmann E.E., «The Knowledge Spillover Theory of Entrepreneurship and Technological Diffusion», *Advances in the Study of Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth* 16, 2005, σελ. 69-91.
- Audretsch D.B., Lehmann E.E., «Does the Knowledge Spillover Theory of Entrepreneurship hold for regions?», *Research Policy*, vol. 34, 2005, σελ. 1191-1202.
- Audretsch D.B., Thurik A., «Capitalism and Democracy in the 21st Century: From the managed to the entrepreneurial economy», *Journal of Evolutionary Economics* 10, 2000, σελ. 17-34.
- Barreto H., *The Entrepreneur in Microeconomic Theory: Disappearance and Explanation*, Routledge, London, 1989.
- Bandyopadhyaya V., Dey A., «Enhancing Profitability through Efficient and Effective Supply Chain Management», *IBAT Journal of Management*, vol. 1, no 2, 2004, σελ. 19-36.
- Baughn C., Neupert K., «Culture and National Conditions Facilitating Entrepreneurial Start-ups», *Journal of International Entrepreneurship* 1, 2003, σελ. 313-330.
- Baumol W., «Entrepreneurship and a Century of Growth», *Journal of Business Venturing*, vol. 1, no 3, 1986, σελ. 141-145.
- Baumol W., «Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Constructive», *Journal of Political Economy*, vol. 98, no 5, 1990, σελ. 893-921.

- Baumol W., «Formal Entrepreneurship Theory in Economics: Existence and Bounds», *Journal of Business Venturing* 8, 1993, σελ. 197-210.
- Baumol W., «On Austrian Analysis of Entrepreneurship and my Own», *Advances in Austrian Economics* 6, 2003, σελ. 57-66.
- Begley T., Boyd D., «Psychological Characteristics Associated with Performance in Entrepreneurial Firms and Small Business», *Journal of Business Venturing*, vol. 2, no 1, 1987, σελ. 79-93.
- Bell J., Callaghan I., Demick D., Schare F., «Internationalising Entrepreneurship Education», *Journal of International Entrepreneurship* 2, 2004, σελ. 109-124.
- Bernardo A., Welch I., «On the Evolution of Overconfidence and Entrepreneurs», *Cowles Foundation Discussion Paper* 1307, 2001.
- Bianchi M., Henrekson M., «Is Neoclassical Economics still Entrepreneurless?», *SSE/EFI Working Paper* 584, 2005.
- Bird B., «Implementing Entrepreneurial Ideas: The Case for Intention», *Academy of Management Review*, vol. 13, no 3, 1988, σελ. 442-453.
- Birley S., «The role of networks in the entrepreneurial process», *Journal of Business Venturing*, vol. 1, no 1, 1985, σελ. 107-117.
- Birley S., «New ventures and employment growth», *Journal of Business Venturing*, vol. 2, no 2, 1987, σελ. 155-165.
- Bitros G., Karayiannis A.D., «The Liberating power of Entrepreneurship in Ancient Athens», στο: Y. Cassis, I. Pepelasis-Minoglou (επιμ.), *Entrepreneurship on Theory and History: Country Studies*, Palgrave, London, 2005.
- Blanchflower D., Oswald A., «What Makes an Entrepreneur?», *Journal of Labor Economics*, vol. 16, no 1, 1998, σελ. 26-60.
- Blanchflower D., Oswald A., Stutzer A., «Latent entrepreneurship across nations», *European Economic Review*, vol. 45, 2001, σελ. 680-691.
- Boussouara M., Deakins D., «Market-based learning, entrepreneurship and the high technology small firm», *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, vol. 5, no 4, 1999, σελ. 204-223.
- Bradford W., Osborne A., «The Entrepreneurship Decision and Black Economic Development», *American Economic Review*, vol. 66, no 2, 1976, σελ. 316-319.
- Bradley D., Fryar S., van Riper D., «Effects of the Hispanic Population on Arkansas Small Business», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 9, no 2, 2003, σελ. 91-112.
- Brandstatter H., «Becoming an entrepreneur-A question of personality structure?», *Journal of Economic Psychology*, vol. 18, no 2-3, 1997, σελ. 157-177.
- Brockhaus R., Horowitz P., «The psychology of the entrepreneur», στο: D. Sexton, R. Smilor (επιμ.), *The Art and Science of Entrepreneurship*, Ballinger, Cambridge, MA, 1986, σελ. 25048.

- Brouwer M., «Entrepreneurship and Uncertainty: Innovation and Competition among Many», *Small Business Economics* 15, 2000, σελ. 149-160.
- Bruin de A., Dupuis A. (επιμ.), *Entrepreneurship: New Perspective in a Global Age*, Ashgate, New York, 2003.
- Bruno A., Tyebjee T., «The Environment for Entrepreneurship», στο: Kent C., Sexton D. Vesper K. (επιμ.), *Encyclopedia of Entrepreneurship*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey, 1982.
- Bruyat C., Julien P.A., «Defining the field of research in entrepreneurship», *Journal of Business Venturing*, vol. 16, no 2, 2001, σελ. 165-180.
- Bucar B., Glas M., Hisrich R., «Ethics and entrepreneurs: An international comparative study», *Journal of Business Venturing*, vol. 18, 2003, σελ. 261-281.
- Buchholz R., Rosenthal S., «The Spirit of Entrepreneurship and the Qualities of Moral Decision Making: Toward a Unifying Framework», *Journal of Business Ethics* 60, 2005, σελ. 307-315.
- Bull I., Willard G., «Towards a theory of entrepreneurship», *Journal of Business Venturing*, vol. 8, no 3, 1993, σελ. 183-195.
- Busenitz L., Lau C., «A cross-cultural cognitive model of new venture creation», *Entrepreneurship: Theory and Practice*, vol. 20, no 4, 1996, σελ. 25-39.
- Busenitz L., West III G.P., Shepherd D., Nelson T., Chandler G., Zacharakis A., «Entrepreneurship Research in Emergence: Past Trends and Future Directions», *Journal of Management*, vol. 29, no 3, 2003, σελ. 285-308.
- Calvo G., Wellisz S., «Technology, entrepreneurs, and firm size», *Quarterly Journal of Economics* 95, 1980, σελ. 663-677.
- Carland J., Hoy F., Boulton W., Carland J., «Differentiating Entrepreneurs from Small Business Owners: A Conceptualization», *Academy of Management Review*, vol. 9, no 2, 1984, σελ. 354-359.
- Carland J., Carland J., Stewart W., «Risk Taking Propensity: An Attribute of Entrepreneurship?: A Comparative Analysis», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 5, no 2, 1999, σελ. 37-50.
- Carter N., Gartner W., Shave K., Gatewood J., «The career reasons of nascent entrepreneurs», *Journal of Business Venturing*, vol. 18, no 1, 2003, σελ. 13-39.
- Carree M. van Stel A., Wennekers S., «Economic Development and Business Ownership: An Analysis Using Data of 23 OECD Countries in the Period 1976-1996», *Small Business Economics* 19, 2002, σελ. 271-290.
- Carree M., Thurik M., «Understanding the role of entrepreneurship for economic growth», *Discussion Papers, Max Planck Institute* 1005, 2005.
- Casson M., «Entrepreneurship and the Theory of the Firm», στο: Z. Acs, B. Carlsson, C. Karlsson (επιμ.), *Entrepreneurship, Small and*

- Medium-Sized Enterprises and the Macroeconomy*, University Press, Cambridge, 1999, σελ. 45-78.
- Chandler G., Jansen E., «The founder's self-assessed competence and venture performance», *Journal of Business Venturing*, vol. 7, no 3, 1992, σελ. 223-236.
- Chandler G., Lyon D., «Issues of Research Design and Construct Measurement in Entrepreneurship Research: The Past decade», *Entrepreneurship Theory and Practice*, Summer 2001, σελ. 101-113.
- Chang J., «Model of Corporate Entrepreneurship: Intrapreneurship and Exopreneurship», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 5, no 1, 1999, σελ. 21-54.
- Choi J.P., Thum M., «The dynamics of corruption with the ratchet effect», *Journal of Public Economics* 87, 2003, σελ. 427-443.
- Chrisman J., «Strategic, administrative, and operating assistance: The value of outside consulting to preventure entrepreneurs», *Journal of Business Venturing*, vol. 4, no 6, 1989, σελ. 401-418.
- Clarke R., Aram J., «Universal Values, Behavioral Ethics and Entrepreneurship», *Journal of Business Ethics* 16, 1997, σελ. 561-572.
- Cornwall J., Naughton M., «Who is the Good Entrepreneur: An Exploration within the Catholic Social Tradition», *Journal of Business Ethics* 44, 2003, σελ. 61-75.
- Cooper A., Dunkelberg W., «Entrepreneurship and Paths to Business Ownership», *Strategic Management Journal*, vol. 7, no 1, 1986, σελ. 53-68.
- Cooper A., Folta T., Woo C., «Entrepreneurial information search», *Journal of Business Venturing*, vol. 10, no 2, 1995, σελ. 107-120.
- Cressy R., «Small Business Failure: Failure to Fund or Failure to Learn?», στο: Z. Acs, B. Carlsson, C. Karlsson (επιμ.), *Entrepreneurship, Small and Medium-Sized Enterprises and the Macroeconomy*, University Press, Cambridge, 1999, σελ. 161-185.
- Cromie S., «Motivations of Aspiring Male and Female Entrepreneurs», *Journal of Occupational Behavior*, vol. 8, no 3, 1987, σελ. 251-261.
- Daily C., McDougall P., Covin J., Dalton D., «Governance and Strategic Leadership in Entrepreneurial Firms», *Journal of Management*, vol. 28, no 3, 2002, σελ. 387-412.
- Dakhil M., De Clercq D., «Human capital, social capital, and innovation: a multi-country study», *Entrepreneurship and Regional Development*, vol. 16, no 2, 2004, σελ. 107-128.
- Dale L., «Leadership Training Programs: A Five Year Impact Study», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 6, no 1, 2000, σελ. 84-92.
- Daly S., Mattila M., «Darwin and Ethics: Using Natural Selection to Understand Ethical Business and Organizational Behavior», *Business and Organization Ethics Network*, vol. 9, no 1, 2004, σελ. 1-8.
- Davidson A., Ekelund R., «Can Entrepreneurship Be Unproductive? To-

- wards an Evolutionary Interpretation», *Review of Social Economy*, vol. 52, no 4, 1994, σελ. 266-279.
- Deamer I., Earle L., «Searching for entrepreneurship», *Industrial and Commercial Training*, vol. 36, no 3, 2004, σελ. 99-103.
- De D., «SME policy in Europe», στο: D. Sexton, H. Landstrom (επιμ.), *The Blackwell Handbook of Entrepreneurship*, Blackwell Publishing, Oxford, 2000, σελ. 87-106.
- Deeds D., Hill C., «Strategic Alliances and the Rate of New Product Development: An Empirical Study of Entrepreneurial Biotechnology Firms», *Journal of Business Venturing* 11, 1996, σελ. 41-55.
- Dimitratos P., Plakoyianaki E., «Theoretical Foundations of an International Entrepreneurial Culture», *Journal of International Entrepreneurship* 1, 2003, σελ. 187-215.
- Douglas E., Shepherd D., «Entrepreneurship as a utility maximizing response», *Journal of Business Venturing*, vol. 15, no 3, 2000, σελ. 231-251.
- Drakopoulou-Dodd S., «Metaphors and meaning: A grounded cultural model of US entrepreneurship», *Journal of Business Venturing* 17, 2002, σελ. 519-535.
- Drakopoulou-Dodd S., *What should general theories of entrepreneurship look like?*, υπό δημοσίευση, 2006.
- Drakopoulou-Dodd S., Patra E., «National differences in entrepreneurial networking», *Entrepreneurship and Regional Development* 14, 2002, σελ. 117-134.
- Drakopoulou-Dodd S., Anderson A., Jack S., «A Review of Entrepreneurship as Doing: The Importance of Socio-cultural and Economic Environment», *IBAT Journal of Management*, vol. 1, no 2, 2004, σελ. 37-53.
- Drakopoulou-Dodd S., Karayiannis A.D., *Small firm success and survival strategies in Greece*, Spoudai (υπό δημοσίευση), 2006.
- Dreisler P., Blenker P., Nielsen K., «Promoting entrepreneurship- changing attitudes or behaviour», *Journal of Small Business and Enterprise Development*, vol. 10, no 4, 2003, σελ. 383-392.
- Drucker P., *Innovation and Entrepreneurship*, ελλην. μτφρ. ΑΣΕ Βιβλιοθήκη Μάνατζμεντ 1990, Αθήνα, 1985.
- Dubini P., «The influence of motivations and environment on business start-ups: Some hints for public policies», *Journal of Business Venturing*, vol. 4, no 1, 1989, σελ. 11-26.
- Eckhardt J., Shane S., «Opportunities and Entrepreneurship», *Journal of Management*, vol. 29, no 3, 2003, σελ. 333-349.
- Envick B., Langford M., «The Five-Factor Model of Personality: Assessing Entrepreneurs and Managers», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 6, no 1, 2000, σελ. 6-17.
- Etzioni A., «Entrepreneurship, adaptation and legitimation: A macro-behavioral perspective», *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol. 8, no 2, 1987, σελ. 175-189.

- Evans D., Jovanovic B., «An estimated Model of Entrepreneurial Choice under Liquidity Constraints», *Journal of Political Economy*, vol. 97, no 4, 1989, σελ. 808-827.
- Evans D., Leighton L., «Some Empirical Aspects of Entrepreneurship», *American Economic Review*, vol. 79, no 3, 1989, σελ. 519-535.
- Ferrante F., «Revealing Entrepreneurial Talent», *Small Business Economics* 25, 2005, σελ. 159-174.
- Fiet J., «The Theoretical Side of Teaching Entrepreneurship», *Journal of Business Venturing*, vol. 16, 2000, σελ. 1-24.
- Fischer E., Reuber R., Dyke L., «A theoretical overview and extension of research on sex, gender, and entrepreneurship», *Journal of Business Venturing*, vol. 8, no 2, 1993, σελ. 151-168.
- Folster S., «Do Entrepreneurs Create Jobs?», *Small Business Economics* 14, 2000, σελ. 137-148.
- Fonseca R., Lopez-Garcia P., Pissarides C., «Entrepreneurship, start-up costs and employment», *European Economic Review*, vol. 45, no 4-6, 2001, σελ. 692-705.
- Freeman J., Duvall R., «International Economic Relations and the Entrepreneurial State», *Economic Development and Cultural Change*, vol. 32, no 2, 1984, σελ. 373-400.
- Fu-Lai Yu T., «Entrepreneurial Alertness and Discovery», *Review of Austrian Economics*, vol. 14, no 1, 2001, σελ. 47-63.
- Galloway L., Brown W., «Entrepreneurship education at university: a driver in the creation of high growth firms?», *Education and Training*, vol. 44, no 8/9, 2002, σελ. 398-405.
- Gartner W., «What are we talking about when we talk about entrepreneurship?», *Journal of Business Venturing* 5, 1990, σελ. 15-28.
- Gartner W., Shane S., «Measuring Entrepreneurship over Time», *Journal of Business Venturing* 10, 1995, σελ. 283-301.
- Gentry W., Hubbard R.G., «Tax Policy and Entrepreneurial Entry», *American Economic Review*, vol. 90, no 2, 2000, σελ. 283-287
- Georgellis Y., Sessions J., Tsitsianis N., «Windfalls, Wealth, and the Transition to Self-Employment», *Small Business Economics* 25, 2005, σελ. 407-428.
- Gifford S., «Allocation of entrepreneurial attention», *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol. 19, no 3, 1992, σελ. 265-284.
- Gifford S., «Limited Entrepreneurial Attention and Economic Development», *Small Business Economics* 10, 1998, σελ. 17-30.
- Gilbert B., Audretsch D., McDougall P., «The Emergence of Entrepreneurial Policy», *Small Business Economics* 22, 2004, σελ. 313-323.
- Glancey K., Greig M., Pettigrew M., «Entrepreneurial dynamics in small business service firms», *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research* 3, 1998, σελ. 249-268.
- Graaff J. de, «Income Effects and the Theory of the Firm», *Review of Economic Studies*, vol. 18, no 2, 1950, σελ. 79-86.

- Gray J., «A Predictive Model of Small Business Success», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 5, no 2, 1999, σελ. 25-36.
- Greenfield S., Strickon A., «A New Paradigm for the Study of Entrepreneurship and Social Change», *Economic Development and Cultural Change*, vol. 29, no 3, 1981, σελ. 467-499.
- Griliches Z., «Issues in assessing the contribution of research and development to productivity growth», *Bell Journal of Economics* 10, 1979, σελ. 92-116.
- Grilo I., Irigoyen J., «Entrepreneurship in the EU: To wish and not to be», *Discussion Papers, Max Planck Institute* 0105, 2005.
- Grilo I., Thurik R., «Determinants of Entrepreneurship in Europe», *Discussion Papers, Max Planck Institute* 3004, 2004.
- Grossman G., «International Trade, Foreign Investment, and the Formation of the Entrepreneurial Class», *American Economic Review*, vol. 74, no 4, 1984, σελ. 605-614.
- Gruner H.P., «Redistribution as a selection device», *Journal of Economic Theory* 108, 2003, σελ. 194-216.
- Gurzynski Z.S.A., «Entrepreneurship: The True Spring of Human Action», *The South African Journal of Economics*, vol. 44, no 1, 1976, σελ. 1-23.
- Hannafey F., «Entrepreneurship and Ethics: A Literature Review», *Journal of Business Ethics* 46, 2003, σελ. 99-110.
- Hebert R., Link A., *The Entrepreneur: Mainstream Views and Radical Critiques*, Praeger, New York, 1982.
- Heilman M., Chen J., «Entrepreneurship as a solution: the allure of self-employment for women and minorities», *Human Resource Management Review* 13, 2003, σελ. 347-364.
- Henderson R., Robertson M., «Who wants to be an entrepreneur? Young adult attitudes to entrepreneurship as a career», *Education and Training*, vol. 41, no 5, 1999, σελ. 236-245.
- Henry C., Hill F., Leitch C., *Entrepreneurship Education and Training*, Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, 2005.
- Herbig P., Golden J., Dunphy S., «The Relationship of Structure to Entrepreneurial and Innovative Success», *Marketing Intelligence and Planning*, vol. 12, no 9, 1994, σελ. 37-48.
- Herron L., Robinson R. Jr., «A structural model of the effects of entrepreneurial characteristics on venture performance», *Journal of Business Venturing*, vol. 8, no 3, 1993, σελ. 281-294.
- Higgins B., «Elements of Indeterminacy in the Theory of Non-Perfect Competition», *American Economic Review*, vol. 29, no 3, 1939, σελ. 468-479.
- Hisrich R., Drnovsek M., «Entrepreneurship and small business research - a European perspective», *Journal of Small Business and Enterprise Development*, vol. 9, no 2, 2002, σελ. 172-222.
- Hofer C., Bygrave W., «Researching entrepreneurship», *Entrepreneurship Theory and Practice*, Spring 1992, σελ. 91-100.

- Hoff K., Lyon A., «Non-leaky Buckets: Optimal Redistributive Taxation and Agency Costs», *Journal of Public Economics* 58, 1995, σελ. 365-90.
- Hofstede G., *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, McGraw-Hill Book Company, London, 1991.
- Holcombe R., «Information, Entrepreneurship, and Economic Progress», *Advances in Austrian Economics* 6, 2003a, σελ. 173-195.
- Holcombe R., «The Origins of Entrepreneurial Opportunities», *The Review of Austrian Economics*, vol. 16, no 1, 2003b, σελ. 25-43.
- Holmes T., Schmitz J., «A Theory of Entrepreneurship and Its Application to the Study of Business Transfers», *Journal of Political Economy*, vol. 98, no 2, 1990, σελ. 265-294.
- Holtz-Eakin D., Joulfaian D., Rosen H., «Sticking it Out: Entrepreneurial Survival and Liquidity Constraints», *Journal of Political Economy*, vol. 102, no 1, 1994, σελ. 53-75.
- Holtz-Eakin D., «Public Policy Toward Entrepreneurship», *Small Business Economics* 15, 2000, σελ. 283-291.
- Hornaday R., «Thinking about entrepreneurship: A fuzzy set approach», *Journal of Small Business Management*, October 1992, σελ. 12-23.
- Howorth C., Tempest S., Coupland C., «Rethinking entrepreneurship methodology and definitions of the entrepreneur», *Journal of Small Business and Enterprise Development*, vol. 12, no 1, 2005, σελ. 24-40.
- Hummerinta-Peltomaki L., «The Innovation and Internationalisation of Small Business: Applying the Innovation Concept in an Export Context», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 2, no 1, 1996, σελ. 43-69.
- Jackson N., Gauden C., Gaster W., «Who it is and What it does: Finding the Heffa-Preneur», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 7, no 2, 2001, σελ. 17-29.
- Jensen M., «The modern industrial revolution, exit, and the failure of internal control systems», *Journal of Finance*, vol. 68, 1993, σελ. 831-80.
- Johannisson B., «Business formation- a network approach», *Scandinavian Journal of Management*, vol. 4, no 3-4, 1988, σελ. 83-99.
- Johnson H., «Sociological Aspects of Change and the Entrepreneur», *Journal of Economic History*, vol. 11, no 1, 1951, σελ. 50-54.
- Jones-Evans D., «A typology of technology-based entrepreneurs: A model based on previous occupational background», *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, vol. 1, no 1, 1995, σελ. 26-47.
- Jones C., English J., «A contemporary approach to entrepreneurship education», *Education and Training*, vol. 46, no 8-9, 2004, σελ. 416-423.
- Ikeda S., «Market-Process Theory and Dynamic Theories of the Market», *Southern Economic Journal*, vol. 57, no 1, 1990, σελ. 75-92.
- Ioannides S., «Towards an Austrian perspective of the firm», *Austrian Economic Review* 11, 1998, σελ. 77-98.

- Καραγιάννης Α.Δ., «Περιβάλλον και Επιχειρηματικότητα», *Αντιχάρισμα στη Μνήμη του Καθηγητού Ιωάννου Κ. Παπαζαχαρίου*, τόμ. Β', εκδ. Πάντειον Πανεπιστήμιο, 1994, σελ. 1075-1093.
- Καραγιάννης Α.Δ., *Επιχειρηματικότητα και Οικονομία: Μελέτες*, εκδ. Interbooks, Αθήνα, 1999.
- Καραγιάννης Α.Δ., «Οικογενειακές και Κοινωνικές επιδράσεις στην Επιχειρηματικότητα των Ελλήνων», *Διοίκηση και Οικονομία* 1, 2004, σελ. 45-61.
- Καραγιάννης Α.Δ., Ζαρίφης Α., Πουλάκος Κ., «Πηγές Επιχειρηματικών Ιδεών των Ελλήνων Επιχειρηματιών», *Διοίκηση και Οικονομία* 2, 2005, σελ. 11-31.
- Kahn A., Manopichetwattana V., «Innovative and Noninnovative Small Firms: Types and Characteristics», *Management Science*, vol. 35, no 5, 1989, σελ. 597-606.
- Kaiser C., «Entrepreneurship and Resource Allocation», *Eastern Economic Journal*, vol. XVI, no 1, 1990, σελ. 9-20.
- Kaish S., Gilad B., «Characteristics of opportunities search of entrepreneurs versus executives: Sources, interests, general alertness», *Journal of Business Venturing*, vol. 6, no 1, 1991, σελ. 45-61.
- Kanbur S., «Risk taking and taxation: an alternative perspective», *Journal of Public Economics* 15, 1981, σελ. 163-184.
- Karayiannis A.D., «The entrepreneurial function in economic literature: A synop-tic review», *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali*, vol. 37, no 2, 1990, σελ. 245-268.
- Karayiannis A.D., «Rowland Hamilton's Neglected Contribution on Risk, Uncer-tainty and Profit», στο: S. Todd Lowry (επιμ.), *Perspectives in the History of Economic Thought: Contributions to the History of Economics*, Edward Elgar Publishing, London, 1992a, σελ. 80-89.
- Karayiannis A.D., «Entrepreneurship in Classical Greek Literature», *The South African Journal of Economics*, vol. 60, no 1, 1992b, σελ. 67-93.
- Karayiannis A.D., «Entrepreneurship and the Transition from Socialism to a Free Market Economy», *International Journal of New Ideas*, vol. 2, no 2, 1993, σελ. 42-54.
- Karayiannis A.D., «Entrepreneurial Pluralism and Cultural Diversity», στο: L. Bekemans, R. Picht (επιμ.), *European Societies between Diversity and Convergence*, τόμ. II, εκδ. College of Europe, Euro-pean Interuniversity Press, Brussels, 1996, σελ. 189-203.
- Karayiannis A.D., «Entrepreneurial functions and characteristics in a proto-capitalist economy: The Xenophonian entrepreneur», *Wirtschaftspoli-tische Blatter* 4, 2003, σελ. 553-563.
- Karayiannis A.D., *The Marshallian Entrepreneur: Is he still alive?*, 2006a.
- Karayiannis A.D., «The American apogee of contributions on entrepreneur-ship (1880s-1920s)», *The American Review of Political Economy* (υπό έκδοση), 2006b.

- Karayiannis A.D., *Economists' Consensus on Entrepreneurship* (αδημοσίευτο), 2006c.
- Karayiannis A.D., Zarifis A., «Entrepreneurial strategies in Greek Small-medium enterprises», *Archives of Economic History* (υπό δημοσίευση), 2006.
- Karlsson C., Johanson B., «Towards a dynamic Theory for the Spatial Knowledge Economy», *CESIS Electronic Working Paper* 20, 2004.
- Kent C., «The Treatment of Entrepreneurship in Principles of Economics Textbooks», *Journal of Economic Education*, Spring 1989, σελ. 153-164.
- Kihlstrom R., Laffont J., «A General Equilibrium Entrepreneurial Theory of Firm Formation Based on Risk Aversion», *Journal of Political Economy*, vol. 87, no 3, 1979, σελ. 719-748.
- Kihlstrom R., Laffont J., «Taxation and risk taking in general equilibrium models with free entry», *Journal of public Economics* 21, 1983, σελ. 159-181.
- Kilby P., «The Heffalump Revisited», *Journal of International Entrepreneurship* 1, 2003, σελ. 13-29.
- King R., Levine R., «Finance, entrepreneurship and growth», *Journal of Monetary Economics*, vol. 32, no 3, 1993, σελ. 513-542.
- Kirzner I., *Competition and Entrepreneurship*, The University of Chicago Press, Chicago, 1973.
- Kirzner M.I., «The Theory of Entrepreneurship in Economic Growth», στο: Kent C., Sexton D. Vesper K. (επιμ.), *Encyclopedia of Entrepreneurship*, ed. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1982, σελ. 272-276.
- Kirzner M.I., «Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: An Austrian Approach», *Journal of Economic Literature*, vol. XXXV, no 1, 1997, σελ. 60-85.
- Kisfalvi V., «The entrepreneur's character, life issues, and strategy making: A field study», *Journal of Business Venturing*, vol. 17, no 5, 2002, σελ. 489-518.
- Kolvareid L., Moen O., «Entrepreneurship among business graduates: does a major in entrepreneurship make a difference?», *Journal of European Industrial Training*, vol. 21, no 4, 1997, σελ. 154-160.
- Krueger N., Reily M., Carsrud A., «Competing Models of Entrepreneurial Intentions», *Journal of Business Venturing* 15, 2000, σελ. 411-432.
- Kunkel S., «Toward a Typology of Entrepreneurial Activities», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 7, no 1, 2001, σελ. 75-89.
- Laussel D., Le Breton M., «A general equilibrium theory of firm formation based on individual unobservable skills», *European Economic Review*, vol. 39, no 7, 1995, σελ. 1303-1319.
- Lee S., Peterson S., «Culture, Entrepreneurial Orientation, and Global Competitiveness», *Journal of World Business*, vol. 35, no 4, 2000, σελ. 401-416.

- Levesque M., Shepherd D., Douglas E., «Employment or self-employment: A dynamic utility-maximizing model», *Journal of Business Venturing* 17, 2002, σελ. 189-210.
- Levesque M., Shepherd D., «Entrepreneurs' choice of entry strategy in emerging and developed markets», *Journal of Business Venturing*, vol. 19, no 1, 2004, σελ. 29-54.
- Li W., «Entrepreneurship and government subsidies: A general equilibrium analysis», *Journal of Economic Dynamics and Control*, vol. 26, no 11, 2002, σελ. 1815-1844.
- Lindh T., Ohlsson H., «Self-employment and windfall gains: Evidence from the Swedish lottery», *Economic Journal* 106, November 1996, σελ. 1515-1526.
- Littunen H., «Entrepreneurship and the characteristics of the entrepreneurial personality», *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, vol. 6, no 6, 2000, σελ. 295-309.
- Loveman G., Sengenberger W., «The Re-emergence of Small-Scale Production: An International Comparison», *Small Business Economics*, vol. 3, no 1, 1991, σελ. 1-37.
- Low M., «The Adolescence of Entrepreneurship Research: Specification of Purpose», *Entrepreneurship Theory and Practice* 14, 2001, σελ. 139-162.
- Lucas R., «On the Size Distribution of Business Firms», *Bell Journal of Economics*, vol. 9, no 2, 1978, σελ. 7-20.
- Lumpkin G., Dess G., «Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking it to Performance», *Academy of Management Review*, vol. 21, no 1, 1996, σελ. 135-172.
- Luthans F., Envic B., Anderson R., «A Proposed Idiographic Approach to the Study of Entrepreneurs», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 1, no 1, 1995, σελ. 1-17.
- Μουρδουκούτας Π., *Η Επιχειρηματικότητα στην Νέα Οικονομία*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2001.
- McClelland D., *The Achieving Society*, D. van Nostrand Company Inc., New York, 1961.
- McGarth R.G., MacMilan I., Scheinberg S., «Elitists, risk-takers, and rugged individualists? An exploratory analysis of cultural differences between entrepreneurs», *Journal of Business Venturing*, vol. 7, no 2, 1992, σελ. 115-135.
- McGrath R.G., «Falling Forward: Real Options Reasoning and Entrepreneurial Failure», *Academy of Management Review*, vol. 24, no 1, 1999, σελ. 13-30.
- McKelvey B., «Towards a complexity science of entrepreneurship», *Journal of Business Venturing*, vol. 19, 2004, σελ. 313-341.
- McMillan J., Woodruff C., «The Central Role of Entrepreneurs in Transition Economies», *Journal of Economic Perspectives*, vol. 16, no 3, 2002, σελ. 153-170.

- Machan T., «Entrepreneurship and Ethics», *International Journal of Social Economics*, vol. 26, no 5, 1999, σελ. 596-608.
- Madsen H., Neergaard H., Ulhei J., «Knowledge-intensive entrepreneurship and human capital», *Journal of Small Business and Enterprise Development*, vol. 10, no 4, 2003, σελ. 426-434.
- Makowski L., Ostroy J., «Perfect Competition and the Creativity of the Market», *Journal of Economic Literature* XXXIX, June 2001, σελ. 479-535.
- Markman G., Baron G., «Person-entrepreneurship fit: why some people are more successful as entrepreneurs than others», *Human Resource Management Review* 13, 2003, σελ. 281-301.
- Marsili O., «Technological Regimes and Sources of Entrepreneurship», *Small Business Economics* 19, 2000, σελ. 217-231.
- Masurel E., Nijkamp P., Vindigni G., «Breeding places for ethnic entrepreneurs: a comparative marketing approach», *Entrepreneurship and Regional Development*, vol. 16, no 1, 2004, σελ. 77-86.
- Mata J., «Markets, entrepreneurs and the size of new firms», *Economic Letters*, vol. 52, no 1, 1996, σελ. 15-27.
- Medlin B., Green K., «Ethics in Small Business: Attitudes and Perceptions of Owners/Managers», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 9, no 2, 2003, σελ. 113-132.
- Miles M., Munilla L., Covin J., «Innovation, Ethics, and Entrepreneurship», *Journal of Business Ethics* 54, 2004, σελ. 97-101.
- Minguzzi A., Passaro R., «The network of relationships between the economic environment and the entrepreneurial culture in small firms», *Journal of Business Venturing*, vol. 16, no 2, 2001, σελ. 181-207.
- Minkes A., Foxall G., «Entrepreneurship, Strategy, and Organization: Individual and Organization in the Behaviour of the Firm», *Strategic Management Journal*, vol. 1, no 4, 1980, σελ. 295-301.
- Moon J.M., «The Pursuit of Managerial Entrepreneurship: Does Organization Matter?», *Public Administration Review*, vol. 59, no 6, 1999, σελ. 31-43.
- Morris M., Lewis P., «The determinants of entrepreneurial activity: Implications for marketing», *European Journal of Marketing*, vol. 29, no 7, 1995, σελ. 31-48.
- Morrison A., «Entrepreneurship: what triggers it?», *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, vol. 6, no 2, 2000, σελ. 59-71.
- Mosakowski E., «Entrepreneurial Resources, Organizational Choices, and Competitive Outcomes», *Organization Science*, vol. 9, no 6, 1998, σελ. 625-643.
- Moskowitz T., Vissing-Jorgensen A., «The Returns to Entrepreneurial Investment: A Private Equity Premium Puzzle?», *American Economic Review*, vol. 92, no 4, 2002, σελ. 745-778.
- Mueller S., Thomas A., «Culture and Entrepreneurial Potential: A Nine

- Country Study of Locus of Control and Innovativeness», *Journal of Business Venturing* 16, 2000, σελ. 51-75.
- Mullins J., «Early growth decisions of entrepreneurs: The influence of competency and prior performance under changing market conditions», *Journal of Business Venturing*, vol. 11, no 2, 1996, σελ. 89-105.
- Murphy K., Shleifer A., Vishny R., «The Allocation of Talent: Implications for Growth», *Quarterly Journal of Economics*, vol. 106, no 2, 1991, σελ. 503-530.
- Neace M., «Entrepreneurs in Emerging Economies: Creating Trust, Social Capital, and Civil Society», *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 565, September 1999, σελ. 148-161.
- Newbert S., «Realizing the Spirit and Impact of Adam Smith's Capitalism through Entrepreneurship», *Journal of Business Ethics* 46, 2003, σελ. 251-261.
- Nickell S., Nicolitsas P., Dryden N., «What Makes Firms Perform Well?», *European Economic Review* 41, 1997, σελ. 783-796.
- Nordhaus W., «Schumpeterian Profits in the American Economy: Theory and Measurement», *Cowles Foundation Discussion Paper* 1457, 2004.
- Norton W., Moore W., «Entrepreneurial Risk: Have We Been Asking the Wrong Question?», *Small Business Economics* 18, 2002, σελ. 281-287.
- Olsson O., Frey B., «Entrepreneurship as Recombinant Growth», *Small Business Economics* 19, 2002, σελ. 69-80.
- Parboteeah P.K., «Choice of Type of Corporate Entrepreneurship: A Process Model», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 6, no 1, 2000, σελ. 28-47.
- Parker S., «What is Entrepreneurship? A proposal for a data-based methodology», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 9, no 2, 2003, σελ. 45-65.
- Paula K., «The Points of Transition in Reforming the Understanding and Meaning of Entrepreneurship», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 2, no 1, 1996, σελ. 70-93.
- Pestieau P., Posse U., «Tax evasion and occupational choice», *Journal of Public Economics*, vol. 45, no 1, 1991, σελ. 107-125.
- Petrakis P., «Entrepreneurship and Growth: Creative and Equilibrating Events», *Small Business Economics* 9, 1997, σελ. 383-402.
- Petrakis P., (2004) «Entrepreneurship and Risk Premium», *Small Business Economics* 23, 2004, σελ. 85-98.
- Pham P., Butler J., «Entrepreneurs' Attitudes, Strategy Choices, and Firm Performance», *Journal of Business and Entrepreneurship*, vol. 15, no 1, 2003, σελ. 74-91.
- Plummer P., Taylor M., «Entrepreneurship and human capital: distilling

- models of local economic growth to inform policy», *Journal of Small Business and Enterprise Development*, vol. 11, no 4, 2004, σελ. 427-439.
- Quadrini V., «Entrepreneurship, Saving, and Social Mobility», *Review of Economic Dynamics*, vol. 3, no 1, 2000, σελ. 1-40.
- Rawwas M., Patzer G., Klassen M., «Consumer ethics in cross-cultural settings: Entrepreneurial implications», *European Journal of Marketing*, vol. 29, no 7, 1995, σελ. 62-78.
- Reynolds P., «Sociology and Entrepreneurship: Concepts and Contributions», *Entrepreneurship Theory and Practice*, vol. 16, no 2, 1991, σελ. 47-70.
- Ripsas S., «Towards an Interdisciplinary Theory of Entrepreneurship», *Small Business Economics* 11, 1995, σελ. 103-115.
- Robertson M., Collins A., Medeira N., Slater J., «Barriers to start-up and their effects on aspirant entrepreneurs», *Education and Training*, vol. 45, no 6, 2003, σελ. 308-316.
- Robinson P., Sexton E., «The effect of education and experience on self-employment success», *Journal of Business Venturing*, vol. 9, no 2, 1994, σελ. 141-156.
- Roper S., «Entrepreneurial Characteristics, Strategic Choice and Small Business Performance», *Small Business Economics* 11, 1998, σελ. 11-24.
- Sagie A., Elizur D., «Achievement Motive and Entrepreneurial Orientations: A Structural Analysis», *Journal of Organizational Behavior*, vol. 20, no 3, 1999, σελ. 375-387.
- Sandberg W., Hofer C., «Improving new venture performance: the role of strategy, industry structure, and the entrepreneur», *Journal of Business Venturing*, vol. 2, no 1, 1987, σελ. 5-28.
- Sarasvathy D., Simon H., Lave L., «Perceiving and managing business risks: differences between entrepreneurs and bankers», *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol. 33, 1998, σελ. 207-225.
- Schauer D., Hoy F., «The Continuing Search for Relevance in Small Business and Entrepreneurship Research», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 7, no 1, 2001, σελ. 11-21.
- Schmitz J., «Imitation, Entrepreneurship, and Long-Run Growth», *Journal of Political Economy*, vol. 97, no 3, 1989, σελ. 721-739.
- Schollhammer Hans, «Internal Corporate Entrepreneurship», στο: Kent C., Sexton D. Vesper K. (επιμ.), *Encyclopedia of Entrepreneurship*, Prentice-Hall, New Jersey, 1982, σελ. 209-223.
- Sexton D., Bowman-Upton N., «Female and male entrepreneurs: Psychological characteristics and their role in gender-related discrimination», *Journal of Business Venturing*, vol. 5, no 1, 1990, σελ. 29-36.
- Shane S., «Explaining Variation in Rates of Entrepreneurship in the United States: 1899-1988», *Journal of Management*, vol. 22, no 5, 1996, σελ. 747-782.

- Shane S., «Prior Knowledge and the Discovery of Entrepreneurial Opportunities», *Organization Science*, vol. 11, no 4, 2000, σελ. 448-469.
- Shane S., «Technological Opportunities and New Firm Creation», *Management Science*, vol. 11, no 4, 2001, σελ. 205-220.
- Shane S., Locke E. Collins J., «Entrepreneurial motivation», *Human Resource Management Review* 13, 2003, σελ. 257-279.
- Shapiro A., «The Entrepreneurial Event», στο: C.A. Kent (επιμ.), *The Environment for Entrepreneurship*, Lexington Books, Lexington, 1984, σελ. 21-40.
- Shapiro A., Sokol L., «The Social Dimensions of Entrepreneurship», στο: Kent C., Sexton D., Vesper K. (επιμ.), *Encyclopedia of Entrepreneurship*, Prentice-Hall, New Jersey, 1982, σελ. 72-90.
- Shook C., Priem R., McGee J., «Venture Creation and the Enterprising Individual: A Review and Synthesis», *Journal of Management*, vol. 29, no 3, 2003, σελ. 379-399.
- Silberman L., «The Evolution of Entrepreneurship in the Process of Economic Development», *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 305, 1956, σελ. 32-44.
- Silver M. Auster R., «Entrepreneurship, Profit, and Limits on Firm Size», *Journal of Business*, vol. 42, no 3, 1969, σελ. 277-281.
- Sirico R., «The Entrepreneurial Vocation», *Journal of Markets and Morality*, vol. 3, no 2, 2000, σελ. 1-21.
- Smalborne D., Welter F., «The Distinctiveness of Entrepreneurship in Transition Economics», *Small Business Economics* 16, 2001, σελ. 249-262.
- Smith N., Miner J., «Motivational Considerations in the Success of Technologically innovative Entrepreneurs», *Frontiers of Entrepreneurial Research*, 1984, σελ. 488-95.
- Solymossy E., Masters J., «Ethics Through an Entrepreneurial Lens: Theory and Observation», *Journal of Business Ethics* 38, 2002, σελ. 27-241.
- Soto de J., «The Ethics of Capitalism», *Journal of Markets and Morality*, vol. 2, no 2, 1999, σελ. 150-163.
- Spence L., Rutherford R., «Social responsibility, profit maximisation and the small firm owner-manager», *Journal of Small Business and Enterprise Development*, vol. 8, no 2, 2001, σελ. 126-129.
- Stephan P., Levin S., «Property Rights and Entrepreneurship in Science», *Small Business Economics* 8, 1996, σελ. 177-188.
- Stevenson H., Jarillo J.C., «A Paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management», *Strategic Management Journal* 11, Summer 1990, σελ. 17-27.
- Stewart W., Watson W., Carland J., Carland J., «A proclivity for entrepreneurship: A comparison of entrepreneurs, small business owners, and corporate managers», *Journal of Business Venturing*, vol. 14, no 2, 1999, σελ. 189-214.

- Stewart W., Roth P. Jr., «Risk Propensity Differences Between Entrepreneurs and Managers: A Meta- Analytic Review», *Journal of Applied Psychology*, vol. 86, no 1, 2001, σελ. 145-153.
- Steyaert C., Katz J., «Reclaiming the space of entrepreneurship in society: geographical, discursive and social dimensions», *Entrepreneurship and Regional Development* 16, May, 2004, σελ. 179-196.
- Storey D., «Six Steps to Haven: Evaluating the Impact of Public Policies to Support Small Business in Developed economies», στο: D. Sexton, H. Landstrom (επιμ.), *The Blackwell Handbook of Entrepreneurship*, Blackwell Publishing, Oxford, 2000, σελ. 176-193.
- Strebel P., «Organizing for Innovation Over an Industry Cycle», *Strategic Management Journal*, vol. 8, no 2, 1987, σελ. 117-124.
- Sundbo J., Johnston R., Mattsson J., Millett B., «Innovation in service internationalization: the crucial role of the frantrepeneur», *Entrepreneurship and Regional Development*, vol. 13, no 3, 2001, σελ. 247-267.
- Teal E., Carroll A., «Moral Reasoning Skills: Are Entrepreneur Different?», *Journal of Business Ethics* 19, 1999, σελ. 29-240.
- Thakur S.P., «Size of Investment, Opportunity Choice and Human Resources in New Venture Growth: Some Typologies», *Journal of Business Venturing* 14, 1998, σελ. 283-309.
- Thomas A., Mueller S., «A Case for Comparative Entrepreneurship: Assessing the Relevance of Culture», *Journal of International Business Studies*, vol. 31, no 2, 2000, σελ. 287-301.
- Thompson J., «A strategic perspective of entrepreneurship», *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, vol. 5, no 6, 1999, σελ. 279-296.
- Thompson J., «The facets of the entrepreneur: identifying entrepreneurial potential», *Management Decision*, vol. 42, no 2, 2004, σελ. 243-258.
- Thompson J., Alvy G., Lees A., «Social entrepreneurship- a new look at the people and the potential», *Management Decision*, vol. 38, no 5, 2000, σελ. 328-338.
- Thornton P., «The Sociology of Entrepreneurship», *Annual Review of Sociology*, vol. 25, no 2, 1999, σελ. 19-46.
- Thurik R., «Entrepreneurship and Unemployment in the UK», *Scottish Journal of Political Economy*, vol. 50, no 3, 2003, σελ. 264-89.
- Thurik R. Wennekers S., «Entrepreneurship, small business and economic growth», *Journal of Small Business and Economic Development*, vol. 11, no 1, 2004, σελ. 140-9.
- Tiessen J., «Individualism, collectivism, and entrepreneurship: A framework for international comparative research», *Journal of Business Venturing*, vol. 12, no 5, 1997, σελ. 367-384.
- Toftoy C., Jabbour R., «The Lost Entrepreneurial Trait for Success: The Virtue of Humility», *Business and Organization Ethics Network*, vol. 9, no 1, 2004, σελ. 1-14.

- Trompenaars F., *Riding the waves of culture*, Nicholas Braeley, London, 1994.
- Tropman J., Morningstar G., *Entrepreneurial Systems for the 1990: Their Creation, Structure, and Management*, Quorum Books, New York, 1989.
- Tucker I., «Entrepreneurs and Public-Sector Employees: The Role of Achievement Motivation and Risk in Occupational Choice», *Journal of Economic Education*, vol. 19, no 3, 1988, σελ. 259-268.
- van der Sluis J., van Praag M., van Witteloostuijn A., «Comparing the Returns to Education for Entrepreneurs and Employees», *Tinbergen Institute Discussion Paper* no TI 104-103, 2004.
- van Praag M., «Some Classic Views on Entrepreneurship», *De Economist* 147, 1999, σελ. 311-335.
- van Stel A., Thurik R., «The Effect of Entrepreneurial Activity on national Economic Growth», *Small Business Economics* 24, 2005, σελ. 311-321.
- Vecchio R., «Entrepreneurship and leadership: common trends and common threads», *Human Resource Management Review* 13, 2003, σελ. 303-327.
- Velanuri R., Venkataraman S., «An Empirical Study of the Transition from Paid Work to Self-Employment», *The Journal of Entrepreneurial Finance and Business Ventures*, vol. 10, no 1, 2005, σελ. 1-16.
- Vesalainen J., Pihkala T., «Entrepreneurial Identity, Intention and the Effect of the Push-Factor», *Academy of Entrepreneurship Journal*, vol. 5, no 2, 1999, σελ. 1-23.
- Vyakarnam S., Jacobs R., Handelberg J., «Exploring the formation of entrepreneurial teams: The key to rapid growth business», *Journal of Small Business and Enterprise Development*, vol. 6, no 2, 1999, σελ. 153-165.
- Wempe J., «Ethical Entrepreneurship and Fair Trade», *Journal of Business Ethics* 60, 2005, σελ. 211-220.
- Wennekers S., Thurik R., «Linking Entrepreneurship and Economic Growth», *Small Business Economics* 13, 1999, σελ. 27-55.
- Wennekers S., van Stel A., Thurik R., Reynolds P., «Nascent Entrepreneurship and the Level of Economic Development», *Small Business Economics* 24, 2005, σελ. 293-309.
- Williams E., «Entrepreneurship, innovation and economic growth», *Technovation*, vol. 2, no 1, 1983, σελ. 3-15.
- Wit G., «Models of Self-Employment in a Competitive Market», *Journal of Economic Surveys*, vol. 7, no 4, 1993, σελ. 367-397.
- Witt U., «Imagination and leadership- The neglected dimension of an evolutionary theory of the firm», *Journal of Economic Behavior and Organization* 35, 1998, σελ. 161-177.
- Woo C., Cooper A., Dunkelberg W., «The development and interpretation of entrepreneurial typologies», *Journal of Business Venturing*, vol. 6, no 2, 1991, σελ. 93-114.

- Yamada J., «A multi-dimensional view of entrepreneurship: Towards a research agenda on organization emergence», *Journal of Management Development*, vol. 23, no 4, 2004, σελ. 289-320.
- Χασσιδ Ι. Καραγιάννης Α., *Η Επιχειρηματικότητα στην Ελληνική Οικονομία: Οικονομική και Κοινωνική Προσέγγιση*, εκδ. Interbooks, Αθήνα, 1999.
- Zhao F., «Exploring the synergy between entrepreneurship and innovation», *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, vol. 11, no 1, 2005, σελ. 25-41.
- Ziegler C., «Innovation and the imitative entrepreneur», *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol. 6, no 2, 1985, σελ. 103-121.
- Zoltan A., Audretsch D., «Birth and Firm Size», *Southern Economic Journal*, vol. 56, no 2, 1989, σελ. 467-475.

